Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 59 (13659) | 1988 чылдың март 11, пятница | 1925 чылда үнделеттингеен | Өртээ 3 көп.

Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң 70 чылы (1918 чылдың март 11)

МОСКВА. КРЕМЛЬ. ЛЕНИН

1918 чылдың март 13-те В. И. Ленин бүгү Советтерге чөрүдар телеграммага ат салган. Ында бижээнин: «Бүгүдеге, бүгүдеге, бүгүдеге. Федеративтиг Совет Республиканың чазаа, Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ильич — деп харыы дыңналган.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнеиң найысылары Москва апарганының дугайында төөгү материалдары бисте кончуг хөй. В. И. Ленинниң ол уеде ажыл, амыдыралының дугайын тодаргай көргүскен материалдар бага хөй. Чазак черниң Москвага келген хүнүнден хаалгазынга автомобиль чедип келген. Шериг таңнылыл орукту дүй турупкаш, айтырган:

— Кым чедип келгеним?

— Улус Комиссарларының Чөвүлелиниң Даргазы Владимир Ильич — деп харыы дыңналган.

Делегейде эң баштайгы социалистиг күрүнеиң найысылары Москва апарганының дугайында төөгү материалдары бисте кончуг хөй. В. И. Ленинниң ол уеде ажыл, амыдыралының дугайын тодаргай көргүскен материалдар бага хөй. Чазак черниң Москвага келген хүнүнден эгелээш, Ленинниң ады Кремль-биле тудуш байдалдыг апарган. Ол аңаа чурттап, ажылдап, хуралдарны эрттирип, чурттуң бүгү девискээрни удуртун турган.

Ол бажында ам-даа Совет чазак ажылдап турар. Кремльде Ленинниң ажылдап турган кабинедин музей кылдыр дерээн. Ынчан ол кабинет кандыг турганын ол олчаан арттырын каан.

ЧУРУКТА: 1920 чылдың октябрьда В. И. Ленин англия чогаалчы Герберт Уэллс-биле беседалажын турганы.

СЭТА-ның фотохрониказы

ТИИЛЕКЧИЛЕРГЕ ДЕҢНЕЖИҢЕР!

1987 чылдың түңнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профоблчөвүлелдиң болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Хүндүлел самбыразынга киирер:

Айыр-Саиаа Чаш-оол Кыргысович — «УТКА 25 чылы» совхозтуң ажылчын кооперациязының даргазы.

Баевы Татьяна Иргитовна— Кызыл районнуң «Тиилелге» совхозунуң хойжузу.

Верещагин Александр Дмитриевич— Ырбанның ыяш-үлетпүр ажыл-агыйында трактерист.

Доржу Василий Хууракович Улуг-Хем районнуң «Эйлиг-Хем» совхозунуң өшкү малчыны.

Додук Бады-Монге Соянович — «Тыва хамааты тудуг» трестиң Эрзинде септелге-тудуг участогунуң тудуг бригадазының бригадири.

Дастан Очур Хомушкуевич— ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң сарлыкчызы.

Доспан Зоя Туматовна — Хандагайтының районнуң харылзаа белдириниң почтальону.

Даржаа Надежда Фёдоровна — Тываның күрүне филармониязының «Саян» ансамблиниң балет артизи.

Желонин Александр Георгиевич — Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының чазаныкчызы.

Иванов Юрий Алексеевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-зының экскаваторщиги.

Иргит Лариса Арахчаевна — «Бай-Тал» совхозтуң кедзиниң комплекстиг хүлээп алышкын пунктузунуң хүлээп алыкчызы.

Иванова Валентина Васильевна — Таңды районнуң Сосновка ортумак школазының төөгү башкызы.

Изосимов Пётр Фёдорович — «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору.

Күжүгет Тамара Доюновна —Бай-Тайга районнуң «Кара-Хөл» совхозунуң өшкү малчыны.

Калашников Николай Андреевич — Чурттапга-коммунал ажыл-агый министерствозунуң автобүдүрүлгезинде чолаачы.

Лапшов Виктор Николаевич— «Ангара-60» теплоходтуң капитан-механиги.

Марушина Галина Васильевна — Кызылдың үлетпүр бараанная садының № 20 магазинининиң улуг садыгчызы.

Монгуш Кара-оол Сазыг-оолович— «Октябрь 30 чылы» совхозтуң Ак-Шатта бот-орулга-чарылгалыг хову бригадазының бригадири.

Монгуш Марина Хомушкуевна — Барыын-Хемчиктиң кино четкизиниң директору.

Монгуш Зинаида Дыртыковна — Өвүр районнуң төп эмнелгениниң педиатры.

Ойдуп Бюрбю Бедикович — «Чодураа» совхозтуң хойжузу.

Октэз Хомушку Маадырович — «Барлык» совхозтуң хойжузу.

Ооржак Көшкендей Чымбаевич — «Тыва даг-дүгү» комбинаттың даг-дүгү руднигинде өрүмнээр № 3 станоктуң бригадири.

Прилуков Фёдор Филиппович — «Тыва кобальт» комбинаттың Хову-Аксы руднигиниң даг ажылчыны.

Пищиков Евгений Иванович— «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжышкынның Туранда тудуг участогунуң АКМК-зының мастер-бригадири.

Семёнова Татьяна Степановна — чоннуң амыдырал хандырылгазының Туранда бүдүрүлге эргелениниң даараныкчылар бригадири.

Скипор Виктор Владимирович — «Тувателерадиобыттехника» каттыжышкынның радиомеханиги.

Хомушку Киим-оол Сумбуу-ович — Чөөн-Хемчик районда «Чыраа-Бажы» совхозтуң Шык-Бажы сүт-бараан фермазында бызаа ажаакчызы.

Челей Валентина Геннадьевна — заводтуң керамика кылыкчызы.

Шаутдинова Антонина Павловна — Чөөн-Хемчик районнуң Чадаанада № 2 ортумак школаның математика башкызы.

Эник-оол Татьяна Сундуевна — «Кызыл тараачын» совхозтуң саанчызы.

Энеш Маңнай Иргитович — — «Бай-Тал» совхозтуң өшкү малчыны.

БИСКЕ ҮШМУҢЧУЛАР БАЗА ТЫПТЫП КЭЭР

Таңдыда С. Тока аттыг совхозтуң Кулузун фермазы республикада эң хоочун болгаш мурнакчы коллективтерниң бирээзи. Эрткен чылын ферма пландан ажыр 27 тонна сүттү күрүнеге саткан. Мында бир чаа чүүл болза, саанчылар ийи эөлчег-биле ажылдап, чайгы уеде икектерин хүнде үш катап саан турары.

Ынчалза-даа амдыызында бо фермада бир инектен-не чылда 3000 килограмм сүт саап алган кижи чок. Ынды болза-даа хөй сүт бээр, сүткүр уксаалыг аныяк инектерниң чаа салгалын Кулузун сүт-бараан фермазында остүрүп турар. Чоокку уеде үш муң килограмм база оон-даа хөй сүттү саап аптар саанчылар ук коллективтен тыптып кээрниге чигзиниг чок.

Саанчыларның бирги одуруунда хоочун малчын Мая Увангуровна Оюн чоруп турар. Эрткен чылын ол бир инектен 2666 килограмм сүттү саткан. Ол ышкаш Евдокия Монгуш, Анна Сандакпан оларның көргүзүглерин шыырак. Чоокку уеде үшмүүчуларның одуруунга киирер саанчылар ол.

Тываның малчыннарынга «3000» клубтуң кежигүннери саанчыларның кыйгырын Кулузун фермазының малчыннары таныжып көрген. Олардан бис база чоонган бис деп, сеткил тыптып келген. Мая Оюн Кулузун фермазының эң шалыпчызы болурундан аңгыда, эң-не дуржулгалыы. Ол 1956 чылдан бээр ында ажылдап келген. Ынча үениң дургузунда чаңгыс-ла ажылга доктаамал болуру -даэрге, оон чүүлдүүн, бердингеиин бадыткап турар-дыр. Эрткен чылын ферманың күрүнеге дужааганы 947 тонна сүдүнүң 63 тонназы Мая Увангуровнага онаажыр.

Кулузунчулар 1988 чылда күрүнеге 920 тонна сүттү садар планныг. Чылдың баштайгы ийи айының даалгазын олар ажыр күүседипкен.

Кыштаглаашкынның бир кол негелдези — мал чемн. Оон курлавыры фермада четчир. Мал чеми болбазырадыр цех база ажылдап турар. Кажаа-хораада хол-биле кылыр ажылды механизастаан. Оон аңгыда малчыларга таарымчалыг үүлдерни тургузар дээш дирекция элээн үүлдерни кылып турар. Фермада столовая, кызыл-булуң доктаамал ажылдап келген.

Ажылга шаптыктыг үүлдер чок эвес. Саар инектер колдуу кыраан. Ону аныяк сүткүр инектер-биле оожум солып турар. Саанчылар чеже-даа кызарга, инектиң уксаазы багай болза, оон чоруур түңнел үнмес. Малчыларның бо дүвүрээшкининге совхозтуң дирекциязы, зооветспециалистер сагыш салып, дузалажыры — оларның хүлээлгези.

Мая Увангуровна бо чылдың эгезинден бээр хунажыннарны хүлээп алган. Оларны эдиктир өөредип алыр, чаңчыктырар дээш ол улуг сагышты салып турар. Бо чылын ол аныяк инектеринин бирээзинден-не 2000 килограмм сүттү саар сорулгалыг. Ынчангаш чоокку чылдарда үшмүүчуларның одуруунга кирип болур аргалыг деп, ол боду санап турар.

Монгуш КӨЖЕЛДЕЙ.

ӨӨРҮШКҮЗҮН ИЛЕРЕТКЕН

Кызыл-Мажалыкта № 741 АКМК-ның коллективи «Барлык» совхозтуң Бижиктиг-Хараган хураган кадарчызы Кызыл-оол Маадыр-оолга бижыглаттынган.

Чоокта чаа коллективтиг ажылчыннары бижыглаан малчынынга чеде бергеш, кажааларның көрүкүнүн хоптарып, хураганнарны чемгерип, эмнеп, тастаан даваннарынга эм чаап, шарын бергеш, малчынга бир машина хомурдашты, мал чемгерер 10 хоошпаларны тудуңжулар кылгаш, аппарын берген.

Коллектив кежигүннери бижыглаан малчынының байдалын үргүлеү хайгаарал, аңаа шиви, терек, тал будуун база кескештин, чедирип берип турар. Мындыг демниг ажылдың түңнелинде хураганнардан улуг хорамча чок, ниити байдалы чүгээртеп эгелээн.

Бижыглаан коллективиниң чедирип турар дузазы дээш малчын өөрүп, боду база хейат кирип, азыраан малычын бажын хоратпас дээш улам соруктуг ажылдап турар.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ЖЕНЕВА

Женевада афган-пакистан чугаалажышкынар катап эгелээн. Оон кол сорулгазы болза Афганистанда боор турар болуушкуннарны соксаткаш, ол чуртка тайбын байдалды доктаадып турузар талазы-биле ийи чурттуң аразынга дугуржулганы чедип алыры болур.

Афганистан Республиканың делегациязының удуртукчузу, ол чурттуң даштыкы херектер министри Абдул Вакиль аңаа болган парлалга конференциязынга чүве чугаалааш, ол чугаалажышкынарны холгаарлаар дээш АКШ-тың администрациязының кылып турар хөделиишкиннерин буруу шапкан. Совет Эвилелиниң Афганистанга коргүзүп турар дузаламчызының дугайында айтырыгны база чугаалажын коорун АКШ-тың төлөөзи саналдаан. Ол чорук чугаалажышкынларны үреттүнел чок чорукка чедирип болур. Афганстанга коалистиг чазакты тургузар дугайында айтырыгны база саналдап киирип турар. Ында кандыг-даа үндезин чок. Кандыг чазакты чуртка тургузар дугайында айтырыгны Женевага-даа, оскедаа чуртка чугаалажып болбас. Ол дээрге афган чоннуң бодунуң шиитпирлээр айтырыы-дыр деп, министр айыткан.

ПАРИЖ

«Рено» машина тудуушкүн концериниң ажылчыннарының ажыл соксадышкыны үргүлчүлеп турар. Олар бүдүрүлге эллериниң ажылчыннарының санын кызырар, чамдык бүдүрүлгелерни хаар дээн шиитпиринге удурланып турарлар.

Дүүн Клено хоорайның 7 муң ажыг ажылчыны ажыл соксатканнарны деткип, ажылче үнмээн.

ВАШИНГТОН

Кыдат Улус Республиканың даштыкы херектер министри У Сюсцянь АКШ-ка албанның аян-чоруун кылып чораан, президент Р. Рейган-биле ужуражкан. Аян-чорук доозулганда ол парлалга конференциязынга чүве чугаалаашы. АКШ биле ССРЭ-ниң удуртукчуларының бо чылдың декабрьда дээди деңнелге болган ужуражмышкынынга бедик үнелелди берген. Удавас Москвага болур дээди деңнелге ужуражмышкын базала үре-түңнелдиг болурунга бүзүрелин ол илереткен.

Ядролуг күрүне болур Кыдат боо-чепсектиг кандыгдаа хевирин бүдүрерин соксадырынга белен деп, ол чугаалаан.

ХАРАРЕ

Мурнуу-Африка Республиканың эрге-чагыргазы 17 демократтыг организацияны хаар дугайында шиитпирни хүлээп алган. Расизм эрге-чагырганың ол шиитпиринге чурттуң депшилгелиг күштери шыңгыызы-биле удурланып өгелээн.

Кейптаун хоорайның студентилери дүүн удурланышкын чыскаалын эгелээн. Чыскаалдың киржикчилери ол шиитпирни күш чок болдурарын негеп турар.

(СЭТА)

Кыштаглаашкын— хүннүң чугула айтырыы

ЧАРЫГДАЛДАРНЫ ЭВЭЭЖЕДИР

«Кара-Хөл» совхозтуң Аржаан хойжу бригадазының бригадиринге коммунист Мандак Самбуевич Ооржакты малчыннар чажыт бадылаашкын-биле база катап бадылап алган. Мал ажылынга арга-дүржулгазы улуг, ортумак тускай эртемниг хоочуга хойжулар бүзүрээн. Оон удуртып турары бригадада никтиниң малының кыштаглаашкынының канчаар эртип турарын сонуургап, Мандак Самбуевич-биле чугаалаштым.

— Туралыг биле Сукпак хойжу бригадаларны каттыштыргаш, Аржаан бригадазын тургускан. Хой-даа хөй, девискээр улуг — бергеи сүргей чүве-дир — деп, бригадир чугаалаан. —Ында ниитизи-биле 19 кодан бар. 11491 хой ол коданнарда. Оон иштинде төрүүр 4957 хой бар. Оларның ооддаары бо хүннерде адакталы бергеи. Малдың чаш төлүн малчыннар улуг чидириг чок камгалап ап турар.

Мурнуку чылдарда соокдаа шоолуг улуг эвес, хардаа чуга турда, кыштаглаашкынны багай эвес арттырып турбудувус. Бо кыжын хар-даа, соок-даа улуг-дур. Ындазында бергедексен турарывыс кончуг. Ажыы-биле чугаалаарга, меңги кырында турар улус-тур бис ийин. Ынчалза-даа малчыннар бүгү күжүн үндүрүп, кызын ажылдап турар. Чүгле хураганнарга чиртир бичии сигенивис артган. Хемчеглер алдынып турар. Чижээ, Улуг-Хем районда Кожай деп черден 70 тонна сигенни эккеп алдывыс. Улуг-Хем районда саваң белеткээр тускай бригада ажылдап турар. 100 тонна саваңны ол бригада белеткээр ужурлуг.

— Кыштаглаашкынында малчыннар эки эрттирип турарыл?

— Ындыларга хоочун малчыннар коммунистер Калин-оол Хертекти, Нуржут Хертекти база Бай-Тайга район Совединиң депутады Маңчын-оол Хертекти болгаш өске-даа чамдык малчыннарны хамаарыштырып болур. Чижээ, Калин-оол улуг болгаш, чаңгыс эмчи малчыннарны кезип безин күш четпейн турар. Ажыы-биле чугаалаарга, өлген мал актылаарынга өйлешкен. Бисте хойлар база өлүп турар, чажыргаш чоор мен. Чижээ, январь айдан эгелеп бо хүннерге чедир бежен улуг хой, 98 хураганнар болгаш дотпелер өлген. 109 хой ара салган. 46 хой өлүг хураганнар төрээн. Байдал мындыг дүвүрээшиниг турда, ортумак тускай эртемниг мал эмчизи Наталья Ондарны зоотехник-селекционер кылып каан. Ол чүгле зоотехник-селекционерниң хүлээлгезин күүседип турар. А эмнээр, акт безин тургузар эрге ында чок. Бир эвес чопшаэрээр, ажыл төлевирин немей төлеп бээр болза, малды эмнеп болур кижиниң бирээзи ол. Оон ыңай көдээ ажыл-агый техникумун дооскан ортумак эртемниг, мал эмчизи Долзат Хертек суурда өске ажылда. А база бир дээди эртемниг мал эмчизи Виктория Кочаа школада башкылай берген. А Борис Донгай ырак Делег-Хөлде өшкү бригадазында доктаамал бижыглаттынган. Оон өскээр чардыгар харыы чок. Суурда ветпункт эргелекчизи, ветсанитар Айылдаа Хертек бар. Ол чүгле аарыг малдар эмнеп турар. Чогум эмнээри эки, ынчалза-даа кайнаар-даа барбас. Аарыг мен дээр. Мал эмчизи чедишпес. Кыштаглаашкынны бергедедип турар бир чүве ол.

Мал эмчилериниң чедишпезиниң дугайында айтырыгны тодарадып, кадрлар-биле ажылды харыылап турар ажылдакчыларга база ужураштым. Аржаан хойжу бригадада 1 мал эмчизи ажылдап турары ыны, оон айда шалыңы 279 рубль деп бадыткадылар. Наталья Ондар штат кызырылгазынга таваржырга, зоотехник-селекционер кылып каан, Виктория Кочаа ветфельдшер бооп ажылдап, шалыңын чартынын ал, тодаргайларга, айда 182 рубль ап турган. Ынчангаш школада башкылай берген чылдагааны ол. А Долзат Хертек, ажыл берге-дир дээш, өске ажылда барган.

Адак соолунде совхозтуң директору Александр Хертек-биле ук айтырыг талазы-биле чугаалаштым. «Бисте 5 мал эмчилери ажылдап турар» — дээш, үстүнде адааным эмчилерни саная, чугаалап орду. Хүндүлүг Александр Чылбарович, күрүнениң, ниитиниң малы өлүп турда, ону эмнээр эмчилер чедишпейн турда, оларның санын кызырган хөрээ чок ийин. Кызырар чүве болза, контрада самбың соктап орар хой кижилерден кызырганы дээре турган боор. Ол дугайын совхозтуң ажыл-ийчилери, малчыннар-биле база сүмележир турган.

Бригадир Мандак Ооржактың дүвүреп турары чоп. Аржаан хойжу бригадага 2 мал эмчизи херек.

Салчак САРЫГ-ООЛ.

МАЛ ЭМЧИЛЕРИ ЧЕДИШПЕС

Миний-оол ОНДАР, Тыва радионуң, Данзы САЛЧАК, «Шын» солуннуң корреспондентилери.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин—амыдыралга

СОВЕТТЕР БУЛУНУ

Барлык көдээ Совединиң депутаттарының ажылында болгаш херек эмгелелинде өске көдээ Советтерге өөредиглиг эки үүлдер бар. Оларның ажылындан чамдык үүлдерни парладывыс.

ХЕРЭЭЖЕННЕР—ИДЕПКЕЙЛИГ КҮШ

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга Советтерде хөй-ниити организацияларының ажылының болгаш ооң сорулгаларының дугайында, оларны ниитилел хөгжүлдезиниң херээнге киириштиреринде тодаргайы-биле чугаалаан болгай.

Ону амыдыралга боттандырары-биле бистиң көдээ Советте херээженнер чөвүлели чоннуң чурттап турар чериниң аайы-биле ажылдарны чорудуп келген. Суурда ажылдапкы дег бүгү херээженнерни совхоз бүдүрүлгезинде болгаш өске-даа адырларда хаара туткан.

Ч. Хомушку, Т. Агбаанның удуртканы Хаяа аттыг агитквартира совхозтуң ногаа ажылынче херээженнерни хаара тудуп, ногаа звенозун тургускан. Эрткен чылын олар бир гектардан-на 150-170 чедир картофельди ап, бедик коргүзүглүг ажылданнар. Л. Сарыглардың удуртканы тудугда шеверлекчилер бригадазы ажылдың чаа аргазы-биле ажылдап, олар үүле септелге, чугайлаашкын эвес, тудуг-чазанылга ажылын кылыр тускай мастерскаяны ажылып алганнар. Кышкы үеде олар хойжуларга мал чеми каап бээр оңгачаларны, деспилерни чазап турар.

Школаның агитатор башкылары янзы-бүрү темаларга лекцияларны, беседаларны, чон мурнунга эрттирип турарлар. Совхоз бо чылын долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээни-биле чон ортузунга экономиктиг билигдерниң үндезиннерин өөренир талазы-биле совхозтуң кол специалистери-биле кады башкылар П. К. Сечек, Н. Б. Хомушку, Е. Д. Сарыглар болгаш өскелер-даа дээштиг ажылдарны чорудуп турар.

Суурда «Кадыкшылга» болуу (удуртукчузу Р. М. Саая) кичээлдерни эрттирип, херээженнерниң сонуургалын чаалап алган.

Агитквартиралар аайы-биле амданыг аъш-чемниң, аргаан, даараан кылыглар делгелгезин организастаан, түннелинде Сайзырал, Хомус, Хаяа, Мажалык аттыг агитквартиралар чогаадыкчы чоруун көргүскеннер.

Чаагай чаңчылдарны нептередир сорулга-биле совхозта чаа немешкен кудумчуунуң байырлалын эрттиргени көдээ Советтиң девискээринде социал хөгжүлдени база чуртталга шөлүнүң көскүзү-биле немей туттунуп турарының херечизи болган. «Тыва улустуң чаагай чаңчылдары» деп темалыг кежээни эрттирген, хоочуннар М. С. Бойду, Д. Б. Саая, В. С. Шуруктуң киржилгези-биле ажык чугааны аңаа кылган. Ол ажылды ам-даа уламчылап, чаа төрүттүнген ургларның, шериг баар оолдарның аллеязын кылып, аңаа ыяштарны тарыыр деп планнаан.

Революсчу, политиктиг ырларның конкурузун болгаш агитквартиралар аайы-биле бот-тывынгыр уран чүүл көрүлдезин эрттирери чыл санында чаңчыл болган.

Хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржип чоруурларга В. С. Сундуй, М. Монгуш, Б. Д. Саая, З. Хомушку, В. Э. Күжүгет, Т. Б. Күжүгет, Л. Монгуш болгаш өскелерни-даа хамаарыштырып болур.

Агитквартираларны малчын коданнарда быжыглаан. Хой оолдаашкынының үезинде, кыштаглаашкынга берге байдал таваржы бергеде хойлар буттарынга кедирер уктарны даарап, чаап, шарып эмнээр ажылдарга шеф дузазын көргүзүп, кажаа-хораазын коптарып бээринден ангыдыр, малчыннарның культурлуг байдалын көрүп, боттуг арга-сүмелерни берип турар Эрткен чылдың түннели-биле малчын өг-бүледен Кысыгбай Хертекти, быжаа ажаакчызы Баккыс Хомушкуну тиилекчилер деп районнуң херээженнер чөвүлели санаан.

Суурда агитквартиралар аразында социалистиг чарышты калбартып, ооң түннелдерни доктаамал үндүрүп, тиилекчилерни шаңнап-мактап турар. Эрткен юбилейлиг чылда Сайзырал, Мажалык, Хаяа аттыг агитквартиралар чарыштың тиилекчилери болганнар.

Эрткен 1987 чылдың түннели-биле бистиң херээженнер чөвүлели районда херээженнер чөвүлелиниң аразында организастаан социалистиг чарышка тиилекчи болуп, бирги черни эзлеп шилчип чоруур кызыл тук болгаш диплом-биле шаңнаткан. Ол чорук моон соңгаар-даа эки ажылдаарыска идигни берген.

Луиза ДАМБАР,
көдээ Советте херээженнер чөвүлелиниң даргазы.

СОЦИАЛ АЙТЫРЫГЛАР—СОВЕТТИҢ КИЧЭЭНГЕЙИНДЕ

Чүнүң-даа мурнунда бистиң ниитилеливистиң политиктиг системазының кол өзээ болур Советтериң ролюнуң бедээнинiң дугайында, ажылдың ажыктыг чоруун күштелдирериңе хамаарыштыр сессиялар, комиссиялар болгаш депутаттарның ажыл-чорудулгазын, ооң ролюнуң дугайында СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев бодунуң чугаазынга демдеглээн болгай. Ынчангаш Пленумнуң шиитпирлерни амыдыралга боттандырып чорударының талазы-биле бистиң Советтериңе мурнунда улуг сорулгалар салдынып турары, ону күүседириңе бүгү хөй-ниитини болгаш ажылчы чоннуу организастаары бистиң кол сорулгавыс болур ужурлуг.

Бистиң Барлык көдээ Советтиң күүскому эде тургустунуушкунуң негелделерни өзугаар ажылдап, ажыл планнаашкынын кылып, сессия, күүском хуралдарынга күш-ажылчы коллективтериңе удуртукчуларының болгаш хөй-ниити организацияларының ажылының стилин, методтарын чугаалажып көрүп турар.

Советтиң ажылын эде тургузар талазы-биле элээн ажылдар кылдынган. Сессияларны болгаш күүском хуралдарын кежээни үелерде эрттирип, аңаа чугаалажыр айтырыгларны эвээжеткеш, хуралдың эрттирер шагын узатпайн, ооң шынарынче кол кичээнгейни угландырган.

Бистиң көдээ Соведиште хөй мандаттыг 10 округ бар. Ында 30 кол, 8 курлавыр депутат, район Совединиң хөй мандаттыг 2 округунда 6 кол, 2 курлавыр депутат ажылдап турар. Депутат бүрүзү социал паспорттуг, 11 папкада 44 депутаттың социал паспорту чыдар.

Күүском кежигүннери 7 кижи. Олар шупту ажыл хуваалдалыг болгаш хамаатыларны хууда айтырыглар талазы-биле хүлээп алыр хүннерлиг. Күүском кежигүннери чылда чон мурнунга 2 удаа отчёдун берип турар.

Советтиң девискээринде 1987 чылда социал-экономиктиг хөгжүлделер болгаш чаартылгалар болгулаан. Тудуг талазы-биле алырга, төп салбырда ийи аад ишти чурттаар 5, Бижиктиг-Хаяның малчыннарында 4 бажыңны туткаш, ажыглалга киирген. Төп бригадада тараа шаңын бетоннаан. Ногаажыларга кызыл-булуңну, столовааны, 2 ногаа өстүрер черни, Бижиктиг-Хаяда спортзалдыг, 160 олуттуг сес чыл школазын, төп салбырда 140 олуттуг ийи каът садик ажыглалда кирген. 16 малчын коданнар электрижиттинген. Бо-ла бүгү үүлдер депутаттарга берген чаглыгар өзугаар боттанып турары ол.

Советтиң чагыргазында турар «Барлык» совхоз эрткен чылын күрүнеге садар мал продуктуларының планнарын чеднишкиниг боттандырган.

1988 чылдың январь 1-ден эгелеп совхоз долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчээн. Ынчангаш ажылчын коллективтер, бригадалар тускай план өзугаар өөренип, күш-ажылдың бедик темпизин чедип алыр дээш, бүдүрүлгелериң күүлерин долу ажыглаарынче, камналгаже сагыш салыр ужурлуг. Бо талазы-биле совхозта экономиктиг өөредилгени көдээ Советтиң депутаттары совхозтуң кол экономизи А. А. Ооржак, совхоз директору Д. Б. Саая база район Совединиң депутаты кол бухгалтер Л. С. Монгуш олар кичээлдерге хынамчалыг белеткенип, кичээлдерни шынарлыг эрттирип турар.

Совхоз эрткен чылын карылгалыг ажылдаан. Совхозтуң бухгалтериязының саңхөө болгаш отчёт-учёдунуң ажыл-чорудулгазының талазы-биле ажылын болгаш моон соңгааргы сорулгаларының дугайында кол бухгалтер Л. С. Монгуштуң илеткелин көдээ Советтиң сессиязынга чугаалашканы таварылга эвес. Ол талазы-биле тускай шиитпирни сессиядан хүлээп алган. Ооң күүселдезиниң дугайында информацияны дыңнаары база планнаттынган.

«Хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад болгаш огород ажылын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалды бистиң көдээ Советтиң девискээринде боттандырып турарывыстың дугайында айтырыгны база чугаалаштывыс.

Ногаа, картофель тарып өстүрериңе кара хөрзүн, өдек хереглээн чурттакчылар боттарының депутаттарынга чагыларны киирип турар. Дузалал ажыл-агыйын хөгжүдери болгаш суур чаагайжыдылгазынга дилиг материалдары берге болуп турар. Депутаттарның дузазы-биле дилиг материалдары белеткээри-биле чонну организастап, тайгага ыяшты белеткээш, пилорамага дилдирип тургаш, бо айтырыгны шиитпирлээрин планнап турар бис.

Чоннуң амыдырал-чуртталгазын экижидер айтырыгны совхозтуң дирекциязы-биле кады шиитпирлеп турарывыс-биле бистиң ажылывыс чаңгыс демниг. Хамаатыларның дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериңе чонга 87 хаван оолдарын, 30 анайны саткаш, мал чеми-биле хандырып турар. Ол ажылды хөгжүдериңе малы чок кижилерге мал садып алыры-биле сөөлгү үш чылда күрүне чээлизин 11 кижи 5500 рубльди алган болгаш инектерни садып алган. Ооң ажыын чон билип, амгы үеде инек садып алыр дээн хөй санныг кижилер биске билдириишкиннерни киирген.

Советтиң сессияларынга депутаттарының болгаш активтиг шүүмчүлелдиг саналдарындан ушта бижилгелерни кылып, оларны күүседикчилериңе чедирип, ооң күүселдезиниң күүском хуралдарынга дыңнап, чугаалажып турар бис.

Көдээ Советтиң сессиязынга № 3 хөй мандаттыг округтуң депутаты Л. Б. Дамбар негелдени киирген. Совхозтуң төп салбырында Трактовая кудумчузунда ийи аал ишти чурттаар бажың ажыглал чок турган. Ону ажыглалга септеп киирерин негээн. Ону септээш, ажыглалга киирерин совхоз директорунга дааскан. Ол бажың ам ажыглалда киргеи.

Бистиң Советте 6 доктаамал комиссия ажылдап турар. Оларның иштинден орук, тудуг, чаагайжыдыга болгаш харылзаа талазы-биле комиссия (даргазы Ю. К. Хөвен-оол) эки ажылдап, улус өөредилгезиниң болгаш культура талазы-биле комиссия (даргазы Л. Б. Дамбар) эки ажылдап, чаа чүүледири тып, ажылынга ажыглап турар.

Доктаамал комиссиялар аразынга социалистиг чарышты организастаан. Ооң негелделерни ажылдап кылган. Боттарының папкаларын чараштыр, утка-шынарлыг кылганы дээш, протоколдарны шын долдуруп турарын, ажыктыг арга-сүмелерни кылып турарын сессия, күүском хуралдарынга айтыырларны белеткеп, аңаа информацияларны, шиитпирлерни белеткеп киирип, база үндүрген шиитпирлериңе күүселдезиниге оларның киржилгезин социалистиг чарыштың түннелин үндүрүп тургаш, ол үүлдерни барымдаалаар.

Район-даа, көдээ-даа Советтериңе депутаттары боттарының соңгукчулары-биле албан черлериңе эвес, а соңгукчуларының бажыңарынга барып, тус-тус кижилериңе амыдырал-чуртталгазы-биле танышкан турарын чедип ап турар бис. № 8 хөй мандаттыг округтуң депутаттары Ч. С. Салчак, Д. Б. Саая, Ч. Б. Кара-Сал, А. Б. Күжүгет олар хамаарышкан малчыннарынга барып, сумележип, оларының негелделерин көдээ Советке дыңнадып, хандырар ужурлуг черлери-биле боттары харылзаажып, шиитпирлеп, күүседип берип турарлар.

Соңгукчуларының киирип турар чагыглары — ол дээрге Советтиң чон-биле харылзаазының бир эң чугула хевири болур. Чээрбиги чыышта 8 кол чагыгны хүлээп алган бис. Ооң ийизин күүседириниң кырында келген. Малчын коданнарны электрижидери болгаш уруглар ойнаар шөлчүгештерни кылыры. Артканнары бо чылын болгаш келир чылын кылдынары планда көрдүнген.

Көдээ Советтиң девискээринде үш депутат бөлүүн организастап тургускан. Олар база боттарының ажылының планын тургузуп алган, ында хөй-ниити организацияларыбиле кады чаңгыс демниг ажылдап турар. Олар боттары төптерлиг. Ында тускай булуңнарны кылып аскан. Олар планда көрдүнген айтырыгларын баш бурунгаар белеткеп, депутаттарның округтарынга кандыг ажылдарны кылганын дыңнап, болуктуң девискээринде турар албан черлериниң удуртукчуларының илеткелдерин ап, хыналда рейдилерни организастап турар.

Бистиң көдээ Советтиң баазазынга районнуң көдээ Советтериниң даргаларының болгаш секретарьларының семинарын эрткен чылын райкүүском организастап эрттирген. Ол дээрге бистиң депутаттарывыстың ажылдаарынга улуг идигни берген.

Амгы үеде бистиң мурнувуста улуг сорулгалар салдынган. Девискээривисте турар суурларывыстың социал-экономиктиг хөгжүлдези, чаагайжыдылгазы, үлегерлиг корум-чурум дээш улус ажыл-агыйының адырларын улам сайзырадыр, кижи бүрүзүнүң бот-идепкейин бедидер, ылаңгыя мал ыштаглаашкынын организастыг эрттирип, малды онча-менди кыш ажырар, ажылывысты амгы үениң негелдезинге дүүштүр эде тургузуушкунуңу чаа арга-хевирлерин ажыглап, планныг онаалдаларны күүседириңче бүгү күштү мөөңнээри болур.

Елизавета САРЫГЛАР,
көдээ Советтиң күүском даргазы.

ЧУРУКТА: көдээ Советтиң бөлүк депутаттары.
Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотолары.

ҮЕ-ШАК ТЫПТЫ БЭЭР

Мени эрткен чылын улус депутаттарының Барлык көдээ Совединиң хөй мандаттыг № 3 соңгулда округунга депутат кылдыр соңгаан. Чаңгыс чер чурттугларым мени депутат кылдыр соңгаанынга, ажылчын кижи болганымда чоргаарланып, оларның көргүскен бүзүрелин шынзыдар дээш соңгукчулар-биле ажылдарны округумга чорудуп турар мен. Депутат соңгукчулар-биле быжыг харылзаалыг ажылдавас болза, ооң кылган ажылы көзүлбейн баар. Чеде-ш аттыг агитквартира мээн округумга хамааржып турар. Ооң даргазы болгаш ында быжыглаттынган агитаторлар-биле быжыг харылзаалыг мен. Ында агитатор башкылар Т. К. Күжүгет, В. Э. Күжүгет олар янзы-бүрү темаларга лекцияларны, беседаларны кылып берип турар.

Соңгукчуларымның бажыңнарын кезин чораан, оларның амыдырал-чуртталгазын, ажыл-ишин сонуургап турар мен. Чамдык кижилер хөй-ниити ажылын артык чүүк кылдыр санап, ону кылырынга шак-үе чедишпес дээр. Ол шын эвес. Кижи күзээр болза, үе-шакты тып алыр.

Бистиң округ хөй мандаттыг. Ында 3 кол, бир курлавыр депутат ажылдап турар. Округувуста бажыңнарны хуваажып, аравыста харылзаалыг, бир демниг ажылдап турар бис.

Депутат кижи планныг ажылдавас болза хоржок, үүге дээрге округта соңгукчулар-биле ажылдаарынга хостуг үе тывылбайн баар.

Мээн округум кадарчы Чозармаа Ооржактың коданын шефке алган. Аңаа дузаны чедирип турар бис.

Округумда чурттакчылар ортузунда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер ажылды доктаамал чорудун, хайгаарал ап турар мен. Кувискаалчы Күжүгеттиң өг-бүлези өскелерге үлегерлиг. Олар мал бүрүзүн азырап, огородту, кат-чимисти өстүрүп турар. Оларның бажыңының ишти-дашты кезээде арыг-силиг.

Чамдык бажыңнар дузалал ажыл-агыйлыг, огородту өстүрүп турза-даа, оларның херим-кажаалары эргижирээн. Ону септеп алырынга дилиг материалдары хөрек. Көдээ Советке ол айтырыгны тудуп турдум.

Суурувустуң чаагайжыдылгазының дугайында чугаа хөй болуп турар. Ону базала чыл санында кылып, ооң арыг-шеверин, күскү, часы ашталгазын чорудуп турар.

Шупту чүве эки деп чугаалап шыдавас мен. Округумга ургларының кижизидилгезинче, өөредилгезинче кичээнгей салбас ада-нелер турган. Школа-биле харылзааны тудуп, ыңдыг ада-нелерни сайгарып чугаалажып турган эдип ап турар бис. Ол ышкаш меңээ хамаарылгалыг девискээрде арага-дарыга сундулуг ийи-чаңгыс кижилер база турган. Ындыг кижилерге хамаарыштыр агитквартира дамчыштыр хемчеглерни ап турар.

Көдээ Советтиң сессияларынга олуржуп, аңаа чугаалашкан айтырыгларны, хүлээп алган шиитпирлерни соңгукчуларга чедирип, ооң күүселдезин чедип алырыбиле ажылдарны организастаары депутаттар бистерден улуу-биле хамааржыр.

Диизенмаа ХОМУШКУ,
көдээ Советтиң депутаты.

АЖЫЛЫНЫҢ КӨРҮНЧҮҮ

Херек эмгелели

Барыын-Хемчик районда улус депутаттарының Барлык көдээ Соведи республикада эки ажылдыг көдээ Советтериң бирээзи. Советтиң конторазынга кире бээрге, ооң ишти чылыг, чырык болгаш делгем. Контораның коридорун, кабинеттерни, хуралдаар залды дерип, шимеп кааны көрүштүг. Ында хөй-ниити организацияларның, депутаттарның, доктаамал комиссияларның булуңчарын дерип аскан.

Советтиң ажылы-биле чаныкып, организас-массалыг ажылдарны соңуургап, күүском даргазы Елизавета Дувековна Сарыглар болгаш күүскомнуң секретары Оюмаа Доржуевна Кандит-оол олар-биле чугаалаштым. Олар ында 3 чыл ажыг ажылдап турарлар.

Көдээ Советтиң чагыргазында совхозтуң төвү болгаш Бижиктиг-Хаяа салбыры хамааржыр. Ында хойжу бригада, сүт-бараан болгаш семиртилге фермазы бар. Сес чыл болгаш ортумак школа. ында катай 700 чыгыы өөренирги өөреңиң турар. 4 ясли-садикте 240 уруглар хаара туттунган. Магазиннер, культура бажыңнары, эмчи пунктулары, библиотекалар, харылзаа салбыры ачы-дуза чедирилгезиниң комплекстиг пунктузу ажылдап турар. Бүдүрүлге черлери ай, квартал планнарын чедиишкиниг боттандырып турар.

Көдээ Совет 3 муң чыгыы чурттакчылыг. Дузалал ажыл-агыйында 1070 ажыг мыйыстыг бода, 3700 чыгыы шээр малды тудуп турар.

Көдээ Советтиң девискээринде социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле элээн чаартылгалар бар.

Хөй мандаттыг округтар дугайында чугаавыс солуп болду.

— Хөй мандаттыг округтар дугайында эрткен соңгуллада элээн бергедээкиннерге таварыштывыс. Мурнунда чер-чер Советтериниң соңгулдаларынга биске көдээ Советтиң 30, район Совединиң 6 округу турган. Эрткен соңгуллада хөй мандаттыг 10 көдээ, район Совединиң 2 округун тургускан, Көдээ Советтиң 30 кол, 10 курлавыр, район Совединиң 6 кол, 2 курлавыр депутаттарын соңгаан — деп, О. Д. Кандит-оол чугаалааш, кол депутаттар-биле курлавыр депутаттарның аразында ылгалын мынчаар тайылбырлады:

— Кол депутаттар болза, бүрүн эргелиг, а курлавыр депутаттар сессияларга олуржур эргелиг, бадылаар эргези чок. Олар кайызы-даа депутат шынзылгалыг. Курлавыр депутаттарычың шынзылгазы аңгы, хөрек демдээ чок. Кажан ол округтан депутат үүнүп чоруткан болза, ооң орнунга соңгулда эрттирбес. Курлавыр депутатты мандат комиссиязы көдээ Советтиң сессиязындан депутаттың бүрүн эргезин, илеткээш, тыпсып бээр. Бисте курлавыр депутаттар база-ла округтуң иштинде үш кол депутат болгаш курлавыр депутат чуртталга бажыңнарында соңгукчуларны дедге хуваажып алган, кол депутаттар-биле бир дөмей, ол хүлээлгезин күүседип турар, соңгукчулар мурнунга отчёт-туг болур.

Көдээ Советтиң херек эмгелели дээрге-ле оларның кылып чорудун турар ажылының көрүнчүү болур ужурлуг. Советтиң доктаамал комиссияларында, хөй-ниити организацияларында, округтарда депутаттар болуктеринде папкаларны кылып, дерип алганы эки. Округтар аайы-биле район болгаш көдээ Советтиң депутаттарының папкаларын дерип, кылып кааны база бир янзы. Округтуң депутат бүрүзү тускай кыдыраштыг, ол демги папкада. Ында депутаттың кыска характеристиказы, бодунуң округунда хаарылган турар девискээриниң схема-чуруу чурттакчыларының ниити дандызы, оларның ат-фамилиязы, төрүттүнген чылы, кылып турар ажылы, дузалал ажыл-агыйы дээш шупту-зуи ында бижип каан. Чаш кижиден эгелээш, пенсионерлерге чедир дандылап каан. Оларның иштинде школа назылыг өөренип турар уругларның клазы, назы четпээннериниң ясли-садикте турар-турбазындан эгелээш демдеглеп каан.

Ол ышкаш депутаттың соңгукчуларынга барып чораанының демдеглелин, аңаа берген чагыгларын ында база бижээн.

Доктаамал комиссиялар болгаш депутаттар болуктери кылдынган ажылдарын бижип, эрттирген хуралдарының протоколдарын кылып аңаа илеткел кылган кижиниң илеткелинге хамаарыштыр тускай сүмелерни берип, күүседир хуусааларын айыткан болду.

Көдээ Советтиң чанында административтиг комиссия (даргазы З. Х. Хомушку) 7 кижи составтыг. Олар эрткен чылын 12 хуралды эрттирип, аңаа 33 кижиниң херээн сайгарып көрген. Ол комиссияның ажылы макталдыг.

Ол ышкаш ында улусчу контроль болуу (даргазы М. О. Наскыл-оол) эки ажылдап турарын оларның папказында хыналдалар кылганының дугайында информацияларындан көөрге-ледеп. Чонга пенсияларны, пособиелерни үлеп берип турарының дугайында харылзаа салбырынга, эмчи пунктузунга, ясли-садка, столоваяга хыналдаларны организастаан. Аңаа илереттиңген четпестерни эдери-биле сүмелерни бергеш, ооң күүселдезин катап хынаанын ында айыткан. Чунар-бажыңга эмчилер-биле хыналданы организастаанының түннелинде хирлиг болган. Ону аштап, арыглаткан.

Көдээ Советтиң доктаамал болгаш ооң чанында тургустунган өске-даа комиссиялары шупту эки ажылдап турар деп мактап база болбас. Чамдыктары ажылдарны кылып-даа турза, оларны чедир демдеглечейн турар.

Сессияларның болгаш күүском хуралдарының протоколдарын чогуур үезинде херек эмгелелиниң дугайында тускай саавыр өзугаар кылып турар.

Николай ДАЖИНМАЙ,
«Шыныың» корр.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГ: специалистиң бодалы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН БОЛГАШ АДМИНИСТРАТИВТИГ АППАРАТТЫ КЫЗЫРАРЫ

Чоокта чаа «Правда» солунга «Эзи бе азы хоржогу бе?» деп материал парлаттыйган. Орус дылдың тайылбыр словарын ажып көөрге «хоржогу» деп сес шуут чок болган, ындыг-даа болза утказын өзугаар алырга, «хоржок» деп сес болган. Ажыл-агый чорудулгазынга үвени хоруур, инициативаны кызыгаарлаар чоруктар биске шаг-шаандан бээр туруп келген. Эргелеп башкарылганың чагырып-дужаар системазы ажылга таарымчалыг байдалдарны тургузуп келген. Ооң түннелинде административтиг аппаратты ажылдакчылары үвени дүрген шиитпирлээринче далашпас, харын хоруурун бодаар, чаа эгелээшкинге делгем орукту ажыдарынче далашпас, ону доктаадырын бодаар үүлдер ооң үнүп келген.

Бистиң чурттувуста эгелээн эде тургустунуушкун эргелеп башкарылганын шаптыктап турган административтиг системазын экономиктиг чаа система-биле солуп турар. Чаа система улус ажыл-агыйын интенсификастаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузар, эртем-техниктиг депшилгени дүргедедир сорулгалыг. Демократияны болгаш ажымчарлыг чорукту калбартып бүдүрүлгелерге экономиктиг бот-тускайлаң чорукту бербишаан, эде тургустунуушкун «хоржоктардан» хосталып, административтиг аппаратты кызырар арганы берип турар.

Министерстволарга ажыл-агыйның чаа механизмин тургузуп турар үеде оларның структуразы өскерлип, ажылга эң-не ажыктыг чорукту чедип алыры-биле албан-дужаалдарны эде хуваарын боттандырып турар. Чамдык министерстволарны каттыштырган. Ооң түннелинде административ-эргелеп аппарады кызырлып турар. Бүгү улус ажыл-агыйында 9,3 миллион янзы-бүрү удуртукчулар ажылдап турар. Бо үүлдүң эгезинде айытканы ышкаш, эргелеп башкарылгада ажылдап шыдавас азы „чаа ёзу-биле ажылдаар хөөн чок кижилер илереп турар. Амгы үеде чер болганда эргелеп башкарылга органнарын чаартып турар чорук багай ажылдакчылардан чарлып ап, ажылды билир, профессионал болгаш моральдыг шынары бедик специалистерни шилип алыр арганы берип турар. Маңаа хамаарыштыр М. С. Горбачев мынча дээн: «Ажылды эки билген турарын, профессионал бедик мергежилдиг болурун эде тургустунуушкун негеп турар. Амгы үениң янзы-бүрү белеткелдиг, ханы билиглерлиг кижилери хөрек. Адактың соонда чугула негелде — бистиң кадрларывыстың бедик мөзү-шынарлыг болуру, шынчы, саттынычы эвес, бөдүүн сеткилдиг болуру».

Эргелеп башкарылга аппарадын кызырары ооң бүгү системазының шынар деңнелин бедидеринге чедире бээр. Эргелеп башкарылга системазында бо ажылдын хемчээли кандыг бооп турарыл? Чижээ, ССРЭ-ниң Күрпланн ажылдакчыларының 30 хуузун кызырар. Ооң-биле кады Күрпланның чер-черде хөй санныг ажылдакчыларының күш-ажылын доктаамад «сыырып» турган чыл планы чогаадыр ажылды өскээр шилчиткен. Күрпланның республикаларда, областарда органнарының штаттарын база үштүн биринге кызырар. ССРЭ-ниң Агроулетпүркүркомнуң аппарадын дыка кызырарын өөрүп турар. Москвада турып турар министерстволар боттарының аппараттарын 1670 кижиге кызырган.

Ажылдаарынга эргежок чугула билии четпес, мергежили чавыс азы бодунуң эргее-хүлээлгезин бедик үнелеп көрбес кижилерни бир дугаарында кызырар. Улус ажыл-агыйының удуртур ажылдарында ажылдап турар 9,3 миллион кижиден 4,2 миллион кижи азы 45 хуузу дээди эртемниг, 3,8 миллион кижи — ортумак эртемниг, а 1,3 миллион кижи дээди-даа, ортумак-даа эртем чок бооп турар. Ындыг болзажок дээди өөредилге черлериниң профессионал белеткелге четпестерин практиктиг дужулга эвээш, биче-даа бол, дуглап турар. Амгы үеде удуртур албан дужаалдарда 400 муң хире пенсия азылыг кижилер ажылдап турар.

Ажылдан кызырган кижилерниң салым-чолу кандыг бооп турарыл? Оларның хөй кезиин шыдаар ажылдарынга киирип турар. Хөй-хөй кижилер боттарының мергежилин эде көрүп, чаа мергежилдерни шиңгээдип ап турар. Ачы-дуза чедирер адырда хөй кижилер барган. Чаа ажыл дилеп, ажыл кылбаан үеде мурнунда ап турган шалының 2-3 айда дузаламчы кылдыр төлеп берип турар.

Эргелеп башкарылга аппарадын кызырар ажыл ыяк эки чоруп турар дээр болза, частырыг болур ийик. Даргаларга «таарышпаан» кижилерни кызыра бээр үүлдер бар бооп турар. Ындыг янзылыг четпестерни чайладырынга демократчыдылга болгаш ажык-чарлыг чорук дузалап турар.

Эльмира КРЫЛАТЫХ,
экономика эртеминиң доктору.
(ПМА).

МУРНАКЧЫЛАР АЛЛЕЯЗЫНГА КИРГЕН ШАЛЫПЧЫЛАР

1987 чылдың түүнели-биле социалистиг чарыштың тиилекчилерин республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга киирер дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң профоблчөвүлелдің болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында эштерни республиканың Бүдүрүлге мурнакчыларының аллеязынга киирер:

Арчумаев Юрий Григорьевич — Кызылдың оруксептелге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

Авсиевич Алевтина Ильинична — «Шагаан-Арыг тудуг» трестиң № 42 тудуг эргелелиниң шеверлекчилер бригадири.

Байкара Дензенмаа Кыргысовна — чазгайжыдыла комбинадының ажылчыны.

Бельков Семён Калинович — республиканың «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезинде участок начальниги.

Баяндалай Александра Ховалыговна — чоонуң амыдырал хандырылгазының Өвүрде бүдүрүлге эргелелиниң быжыкчызы.

Бызова Нина Савельевна — «Кызыл» совхозтуң теплица ажылчыны.

Галаворян Арам Амбурцумович — «Бүрен» совхозтуң инекчизи.

Галактионова Галина Николаевна — Элегес-Аксының хана материалдары кылыр заводунуң ажылчыны.

Гаврилюк Роза Кирсановна — Тожу райпозунуң «Номнар» магазинининиң эргедекчизи.

Гарсев Ахмет Ахсанович — «Тыва даг-дүгү» комбинатта слесарь.

Донгак Иван Уртунашевич — Хову-Аксы рудниктиң геология-шинчилел участогунуң өрүмнекчизи.

Дортуй-оол Дорлаа Долаанович — Тока аттыг совхозтуң хойжузу.

Евдокимова Екатерина Емельяновна — Тываның көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының бызаа ажаакчызы.

Ензак Виктор Пид-оолович — «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының слесарь-сантехниги.

Елисеев Владимир Павлович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

Кыныраа Маадыр Дөмүровна — Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазының бригадири.

Монгуш Владимир Сандакович — Чадаана разрезинде чолаачы.

Монгуш Сенги Шарапович — «Тыва автотранс» каттыжыышкынның Ак-Довурак АТБ-зинде чолаачы.

Малишевич Дмитрий Петрович — «Сибирьтехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының слесарь-монтажниктер бригадазының бригадири.

Ондар Юрий Маржымалович — Сүт-Хөл районуң Бора-Тайга суурда көдээ Культура бажыңының директору.

Поникало Кузьма Филимонович — «Сукпак» совхозтуң тракторизи.

Серин Эрес-оол Сарыгларович — «Тыва тудуг» трестиң «Кызылүлетпүр тудуг» эргелелиниң дашчызы.

Сат Надежда Даваевна — «Сүт-Хөл» совхозтуң өшкү малчыны.

Санчи Алдын-Херел Донгакович — Өвүр районуң «Торгалыг» совхозунуң малчыны.

Симоненко Светлана Михайловна — Барыын-Хемчик районуң төп эмнелгезинин эмчиниң улуг сестразы.

Тюлюш Бадрон Кошкар-оолович — Чадаананың харылзаа белдириниң электромонтёру.

Увангур Ким Лайылдаевна — «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тей сүт-бараан фермазының саанчызы.

Хертек Териш Санчы-Доржуевна — Монгун-Тайга районуң «Мөген-Бүрен» совхозунуң малчыны.

Шыырап Өлчей Салчаковна — Бай-Тайга районуң Тээли ортумак школазының башкызы.

Шилова Тамара Ивановна — аъш-чем бараанар садыының улуг садыгжы-бригадири.

МЕРГЕЖИЛИНИҢ ТЕРГИИННЕРИ

Республиканың улус ажыл-агыйының шылгараан мурнакчыларынга «1987 чылда мергежилиниң тергинии» атты тыпсыр дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң профоблчөвүлелдің болгаш ВЛКСМ обкомунуң доктаалы-биле дараазында мурнакчыларга ол атты тыпсыр:

ТЕРГИИН ПОВАР

Аксёнова Галина Яковлевна — Кызылдың № 4 ортумак школазында эзлчег повары.

СУУРГАЛЫГ КРАННЫҢ ТЕРГИИН МАШИНИЗИ

Бурко Александр Георгиевич — «Красноярскстроймеханизация» трестиң 14-кү механизация эргелелиниң Шагаан-Арыг участогунуң суургалыг кранының машинизи.

ТЕРГИИН ШЕВЕРЛЕКЧИ

Бизяева Екатерина Сергеевна — «Тыва тудуг» трестиң 48-ки тудуг эргелелинде комсомолчу-аныяктар бригадазының бригадири.

ТЕРГИИН БАШ ТААРЫКЧЫЗЫ

Байыр-оол Зоя Ким-ооловна — «Тувапарикмахерские» каттыжыышкынның баш таарыкчызы.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ-МОТОРИСТ

Данчай-оол Раиса Алдын-ооловна — дааранылга фабриказының даараныкчы-моторизи.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ

Дүлүш Болат-оол Балчинмаевич — «Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-зының каңнакчызы.

ТЕРГИИН ЧАЗАНЫКЧЫ

Ерошенко Владимир Николаевич — Кызылдың мебель фабриказының бызаңчызы.

ТЕРГИИН МОНТАЖНИК

Копленко Николай Иванович — «Тыва тудуг» трестиң «Кызыл тудуг» эргелелиниң монтажниги.

ТЕРГИИН ДАШЧЫ

Куулар Борис Опайтыевич — «Тыва суг тудуг» трестиң КМК-5-тиң дашчызы.

ТЕРГИИН БЫЗАҢЧЫ

Кудымов Василий Иванович «Тыва агроулетпүр тудуг» каттыжыышкынның Таңдыда АКМК-зының бызаңчызы.

ТЕРГИИН ЧОЛААЧЫ

Крутских Борис Иванович — «Тыва кобальт» комбинаттың транспорт цехиниң чолаачызы.

ТЕРГИИН ЫЯШ УЖУРУКЧУЗУ

Качаев Николай Иннокентьевич — Ырбанның ыяш-улетпүр ажыл-агыйында ыяш ужуруку-чузу.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРИ КАҢНАКЧЫЗЫ

Казанцев Владимир Иванович — Тываның электри четкилериниң участогунуң электроканнакчызы.

ТЕРГИИН ЭКСКАВАТОР МАШИНИЗИ

Курин Валентин Леонидович — «Каа-Хем» разрезте экскаватор машинизи.

ТЕРГИИН КАПИТАН-МЕХАНИК

Лубошников Леонид Григорьевич — Енисейниң хем пароходствозунуң Кызылда район эргелелинде капитан-механик.

ТЕРГИИН ДААРАНЫКЧЫ

Монгуш Мария Мендишевна — «Тувашвейбыт» каттыжыышкынның даараныкчызы.

ТЕРГИИН КАҢНАКЧЫ

Моськин Виктор Николаевич — Элегес-Аксының керамиктыг хана материалдары кылыр заводунуң каннакчызы.

ТЕРГИИН АВТОГРЕЙДЕР МАШИНИЗИ

Молодых Анатолий Леонидович — Кызылдың оруксептелге-тудуг эргелелинде автогрейдер машинизи.

ТЕРГИИН ИДИК ДААРАКЧЫЗЫ

Ондар Михаил Сендеумович — Кызылдың алгы заводунда идик дааракчызы.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТАЖНИК

Старцев Евгений Емельянович — «Тувааграпромспецмонтаж» трестиң «Кызыл-1» АКМК-зының электромонтажниги.

ТЕРГИИН ЭЛЕКТРОМОНТЕР

Соскин Владимир Игнатьевич — республиканың радиотеледамчыдылга төвүнүң электромонтёру.

ТЕРГИИН СЛЕСАРЬ-КОТЕЛЧУ

Самсонов Николай Федорович — «Тыва коммунэнерго» бүдүрүлгезиниң чылыг-энергия районунуң слесарь-котелчузу.

ТЕРГИИН МАСТЕР-ПЕКАРЬ

Салчак Раиса Унгуловна — Бай-Тайга райпозунуң мастер-пекары.

ТЕРГИИН АВТОЭЛЕКТРИК

Ужечкин Николай Николаевич — чаагайжыдылга комбинадының автоэлектрик-аккумуляторщиги.

ТЕРГИИН АВТОБУС ЧОЛААЧЫЗЫ

Ярославцев Павел Александрович — Кызылдың ПАТБ-де автобус чолаачызы.

ЧОГААДЫКЧЫ АЖЫЛ, ИНИЦИАТИВА ХЕРЕК

Бот-идепкейни, харыысалганы бедидер дугайында

Советтерде эде тургустунуушкунуң кол черинде депутаттарның инициативазын бедидер дээри-ле шын. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязы үстүнде сорулганы чугулалап, олче хичээнгейни салып турар.

Дээди Советтиң мурнуку чыылдаларында комиссия соңгулдалар аразында эрткилээн немелде соңгулдалар түүнелин Дээди Советтиң Президиумунуң аппарадының ажылдакчылары кылып белеткеп каарга, ол белен материалды кургаг тудуп, илеткеп кааш, оон-биле кызыгаарлаттынып турган. Ам ындыг эвес.

Мандат комиссиязының ажыл планын тургузарда Дээди Советтиң Президиумунуң организастыг килдизи-биле сүмележип турган, «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң күүселдезинче кол кичээнгейни угландырып турар бис. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң алдыгы чыыкындан бээр мандат комиссиязының хуралдарынга мооң адаанда айтырыгларны кичээнгейлиг байдалга хандыр белеткээш, чугаалажып көрген. Оон түүнелинде тодаргай сүмелерни бергилээн. Ажылдың чаа арга-дуржулгазын, бот-башкарылгалыг чогаадыкчы чоруку ажыглап, бүгү ажыл-чорудулганы планныг эгелээшкин-биле кылырын чугулалап турар.

Депутаттарның соңгукчулар мурнунга отчёттарын организастаар талазы-биле сорулгаларны Өвүр районда чер-чер Советтериниң күүскомнарының канчаар боттандырып турарының дугайында: «Чоон-Хемчик районда Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының депутат хүлээлгелерин боттандырып чорударынга таарымчалыг байдалдарны тургузар талазы-биле райкүүскомнуң чорудуп турар ажылының дугайында» болгаш еске-даа айтырыгларны мандат комиссиязынга көрген. ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 31 үүлүнде көрдүнген негелделерниң күүселдези Тываның каттышкан авиаотрядында болгаш «Тыва автотранс» каттыжыышкында боттанмайн турары илереттинген. Кызылда, Чадаанада, Сүт-Хөлде, Ак-Довуракта вокзалдарның ажылын экижидери чугула. Бо талазы-биле ажылды тус-тус аайы-биле харылап турар А. В. Марцеханың, А. Н. Тавза-Самбуунуң, М. Ф. Пановаың таймылбырларын тус-тус аайы-биле дыңнап, илереттинген четпестерин эдериниң арга-сүмелерин комиссияның хуралындан берген.

Дээди Советтиң Мандат комиссиязының кежигүнүнери чамдык депутаттарның округтарынга чедип, соңгукчуларның ортузуунга кылып чорудуп турар ажылдары-биле таныжып, ук депутаттарның боттары-биле база чугаалажып, соңгукчулар-биле ажылда чамдык четпестерни эдери-биле чогуур сүмелерни бергилээн. Депутаттар В. М. Еремеев, Н В Сизых, А. Г. Горелов, А. Д. Ховалыг болгаш өске-даа чамдык эштерниң округтарынга барып четкен, херек ужурлуг ажылдарны чоруткан.

Ол ышкаш Дээди Советтиң чамдык депутаттарын комиссияга чалап, боттарының округтарынга депутат хүлээлгелерин канчаар күүседип турарының талазы-биле дуржулгаларын дыңнаан. Депутат хүлээлгелерин күүседирингe Ак-Довуракта № 42 Барыын соңгулда округундан Е. И. Смирнова ак сеткилдиин көргүзүп фабриканың үлетпүр шөлүн суг-биле хандырарының айтырын тургузуп, оон күүселдезин чедип алган. Тудугда ажылдан турар чаш уругларлыг иелерни хүндүсү эзлчегже кирген. Ак-Довурак хоорайның он бир кварталдарында уруглар ойнаар шөлүчүештерни дерип кылдырткан. Соңгукчуларның негелделерин чогуур ує-шаанда күүседири-биле болдуун соңгуткан округунуң девискээринде кирип турар хоорай Совединиң округтарының депутаттарын кады эвилелдеп алгаш, чаңгыс дем-биле ажылдап турар.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң саанчызы № 119 соңгулда округундан депутат И. В. Доржу соңгукчуларының чаңгыгларын ёзугаар бодунуң хууда идепкейин көргүзүп, ажылдап турар фермазын долу механизастаткан. Район удуртулгазынга айтырыгларны каш удаа тургузуп, боду чедип барып турган, Шагаан-Арыг — Арыг-Үзүү аразынга автобус шимчээшкининиң ажылын экижиткен, Пенсионерлериниң, бот-велериниң, совхоста уруглар албан черлериниң база чоонуң социал амыдыралын экижидеринче угланган айтырыгларны чидии-биле тургузуп турган, чамдык боттуг түүнелдерни чедип алган. А. С. Монгуш, В. Т. Дүдүпей, А. Д. Шивит-оол, Н. Д. Өөвей болгаш өске-даа депутаттар соңгукчуларның чагыгларын чогуур үеинде күүседип, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедиде-ринче, күш-ажылдың болгаш хөй-ниитиниң сагылга-чурумун быжыглаарынче соңгукчуларның күжүн мөөнеп турар. Үстүнде ады кирген депутаттар боттарының соңгукчуларын доктааткан хүнеринде хүлээп ап, оларның тургускан айтырыгларынга чогуур үеинде күүселделиг харыны бээр дээш кызымак ажылдап, чурттап турар черииниң аайы-биле кижизидилге ажылын чорудуп турар. Олар соңгуткан округтарынга идепкейлиг ажыл-чорудулгазындан аңгыда, хамаарылгалыг бактаап турар комиссияларның ажыл-чорудулгазынга идепкейлии-биле киржип, комиссияларның хуралдарынга айтырыгларны белеткежип, боттарының санал-онаалдарын база киирип турар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязы Дээди Советтиң Чурттал-га коммунал ажыл-агый болгаш чаагайжыдылга база Хөрөөжен чоонуң ажыл, амыралы болгаш ие-чаштарының камгалалының талазы-биле доктаамал комиссияларының составында бактаап турар депутаттарның, ук комиссияларның ажылынга киржип, комиссияларның хуралдарынга чугаалашкан айтырыгларның шиитпирлериниң күүселдезин организастаарынга боттидепкейнинің талазы-биле хыналларының түүнелдерин база Дээди Советтиң алдыгы чыыкының чедиги сессиязынга илеткеп.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының активчи чоруу көдүрүп, эде тургустунуушкунуң болгаш чаартылгаларының оруунче эге базымнарны кылганы-биле чергелештир ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделерин чедир күүсетпес, соңгукчуларның негелделериниге төлеп чок депутаттарның бар болуп турары харааданыгы. Кызылдың № 17 соңгулда округундан депутат турган К. Х. Шавырааның, № 109 Тес соңгулда округундан Г. Т. Адышааның депутат эрге-хүлээлгелериниң чогуур хуусаазы төмөнде ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң 10-гу үүлүлиде дедир кыйгырткылаан. Кызыл районда Каа-Хемниң мурнуу талазы № 76 соңгулда округундан Тыва АССР-ниң Дээди Совединиге депутат В. А. Долганина соңгукчулар-биле харылзаазын кошкадып, бүдүн чыл иштинде оларның мурнунга отчёдун бербээн.

Ооң ажылдап турар коллективинде — күш фабриказында депутаттың кичээнгейинде турар, оон дорт киржилгези-биле шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларны ында ажылдап турар соңгукчулар негелде салып, көдүрүп турбуже, ол оны тоомчага албайн дыңнап арттырып турган. Куш фабриказының цехтери арыг агаар киирер черлерин кылбааны-биле багай чыт-биле долдунган, ажылдаарынга берге байдалдыг. Ында бүдүрүлге склады тар, ажылдаарының чижек-нормазынга таарышпас. Аңаа киирген дагаа чуургаларын сайгарып чадап турда үрелир, бустур чоруктар хөй.

Ажылдап турар кижилерге таарымчалыг байдалдар тургустунмаан. Ажылдаар черлериниң дериг-херекселдери чаартынмаан. Ажылчыларның одаар үүл-биле хандырылгазы үзүктелип турар. Солуннар, сеткүүлдер болгаш чагаа-бижиктер чедирилгези база үзүктелиишкиннег. Радио, телефон ажылы доктаамал эвес. Садыг болгаш чемненилге чериниң ажылында чаартылгалар чок. Депутат В. А. Долганинаны ол дээш база эрге-хүлээлгезин ажыглавайн келгени дээш соңгукчулар чөптүү-биле шүгүмчилээн. В. А. Долганинаның депутат хүлээлгезин багай күүседип турарының фактыларын тодарадып көргеш, бо чылдың февраль 2-де болуп эрткен Мандат комиссиязының хуралынга шыңгызы-биле чугаалашкаш, чогуур сүмени берген. Мандат комиссиязының мурнунга ол депутат хүлээлгезин чедир күүсетпейн турарының дугайында бодунуң буруузун долузу-биле миннип, соңгукчуларның идегелии бүүрединиң аазаан.

Тыва АССР-ниң Мандат комиссиязы эде тургустунуушкунуң кол айтырыгларының бирээзи болур депутаттарның активчи чоруун улам бедидер сорулганы салып, ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң негелделериниң боттанылгазынче кол кичээнгейни угландырар. Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаттарының соңгуттурган округтарынга соңгукчулары-биле ажылдап турарының практиказынга хыналдарны калбаа-биле кылып чоруткаш, түүнелдерин Дээди Советтиң дараазындагы ээлчеглиг сессиязынга илеткеп киирерин база планнап турар.

Аваа МОНГУШ,
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының даргазы.

РЕДАКЦИЯДАН: А. Ч. Монгуш бо үүлүнде Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Мандат комиссиязының ажылының дуржулгазын чырыдып бижээн. Ылаңгыя автор депутаттарның бот-идепкейин бедиде-ринің дугайында чугулалап демдеглээн. Чүте дээрге инициатива чокта, чогаадыкчы чорук чокта бурунгаар кандыг-даа шимчээшкин болдунмас.

Үүлде көдүрүп турар айтырыглар талазы-биле санал-онаалдарны, эскерилгелериннери, чурттап турар черицерде байдалды солунче бижиринерни дилеливис, эргим номчукчу.

ШУУРГАН СООНДА...

Бо чылдың январь 18—20 хүннеринде, Тываның девискээрин тавартыр улуг хатшуурган эрткен. Республиканың малчыннары ол хүннерде ёзудуг эрес-маадырлыг чорукту көргүскеннер. Мөңгүн-Тайганың малчыннарының маадырлыг чоруунуң дугайында «Шын» солундан база номчудум. Эң ылаңгыя кыс уруглар, аныяк малчыннар Ульяна Саая биле Саяна Донгактың эрес-дидим болганы мени кайгатты. Мөңгүн-Тайгага 140 хире мал өлген, 8 ог бузулган, 9 тонна деңзилиг автомашинаны аңдара шаапкан болду.

Бистиң Бай-Тайганың малчыннары база эрес-дидим чоруун көргүскеннер. Хат-шуурган маңаа дыка күштүг болган. 9—10 хире өгүг буза хадыды. Бистиң малчыннарывыстың дугайында база «Шын» солунга маадырлыг кижилер-дир деп мактап болур турган. Ол ылап-ла ындыг.

Хат-шуурган дугайында республиканың чурттакчы чонун, эң ылаңгыя малчыннарны баш бурунгаар сагындырып болур турган бе! Бир эвес баш бурунгаар сагындырып каан турган болза, улуг когарал-даа турбас, малчыннар хат-шуурганга баш удур белеткеиип алыр турганы чугаажок. А херек кырында сагындырбаан. Оон уржүүн дилээр болза, ол ажыл дээш харыысалгалыг эштер янзыбүрү чылдагааннарны болүк-болүү-биле тып эккээри чугаажок. Аңаа элдепсинмес мен. Боттарывыстың бурунгаар вусту чажырып, чылдагааннар дилээр, тайылбырлар кылыр чаңчылывыстан ам-даа адырылбаан бис. 1984 чылдың чазынында база улуг хат, 1985 чылдың чайынында чаъс-чайык болду. Ол дугайында база баш бурунгаар дыңнатпаанындан хөй мал өлүп хораан болгай.

Республиканың малчыннарының чыл санында республика солунунга көдүрүп турар айтырыы бар. Солунга парлаар дээрден өске аңаа хамаарыштыр кандыг-даа хемчеглерни албайн келген. Малчын коданнарга радио шүгүмү киирер, хойжуларда бар приемниктерни септээр, оларны ажылдадыр батареялар чедишпес, тывылбас дугайында чеже катап солуннарга бүживвэн дээр. Ынчалза-даа ол ажыл шимчевес. Ону харылаар эштер, тырылзаа, садыг ажылдакчылары тек олурупкан. Республиканың девискээринде агаарның байдалын тыва радио эртен, кежээ дамчыдып турар болгай. А агаар-бойдустуң хөй-халавының чоокшулап орарын, хат-шуурган кажан боорун чүге дамчытпазын! Азы Тывада метеостанциялар ону тодарадып шыдавас бе, өске черлерде метеостанциялар-биле харылзаа тутпайн турар бе! Мен бодаарымга, агаар-бойдусту, хат-шуурганныр үгшкин космостан безин хайгаарап турар апарган шагда, оон кайы-бир девискээрже чоокшулап орарын баш бурунгаар илередип, чурттакчы чонга, ажыл-агыйларга дыңнадып болгу дег-дир.

Бай-Тайганың девискээрниби-биле эткен хат-шуурганның соонда, ындыг бодалдар мени дүвүредип чоруур-дур. Аңаа хамаарыштыр бо талазы-биле ажылдап турар черлериниң тускай эртемниглериниң, харыысалгалыг ажылдакчыларының бодалы кандыг болур чүве ирги!

Дагжы ХЕРТЕК,
сакманчы.

ЧӨПТҮГ, ШЫННЫГ ДЕМИСЕЛИН ДЕТКИП ТУРАР

Айтырыгга харыы

Кызыл хоорайның чурттакчызы, күш-ажылдың хоочуну Иргит Сайын-оолович Базыр «Шын» солун дамчыштыр Палестинаның араб улузунуң израиль эжелекчилерге эжелеттирген черлериниң дугайын база ында сөөлгү үеде палестин улустуң тура халыышкынының дугайында таймылбырлап бээрин дилээн. Бо айтырыгга харыны «Билиг» ниитилелиниң кежигүнү К. Д. БУДУК-ООЛ берген.

Амгы үениң делегей харылзааларынга Чоокку Чөөн үүкте месилдежиишкинни тайбың ёзу-биле шиитпирлээриниң айтырыы кончуг чугула черии эзлеп турар. Делегейиин бо регионунда ам дөртен чыл дургузунда бүгү ниитиге база тайбыгга айыылды тургузуп турар дүшкүүрлүг чоруктуң изиг одаа ам-даа уламчылавышаан. Израильдиң эжелеп алганы араб черлер — Иордан хемниң Барыын талазында, Газа секторда база Чөөн Иерусалимде палестин улустуң эжелекчилерге удур тура халыышкыны массалыг эгелээн. Палестиннериниң амгы тура халыышкыны израиль эжеледдиң чылдарында көстүп көрбээн бир дугаар улуг шимчээшкин болур. Черле ынчаш, Чоокку Чөөн үүкте байдалдың таарыштыр шиитпирлеттинмейн турарының чылдагааннары үүдел?

Бирээде, Палестинаның девискээринге 1947 чылдың ноябрь 29-та Каттышкан Нациялар Организациязының Кол Ассамблеязының хүлээп алганы тускай резолюциязы ёзугаар деп эргелиг еврей болгаш араб ийи күрүнени тургузар дугайында ол шиитпирниң күүсеттинмейн турарында.

Ийиде, империализмниң бирги ээлчегде Израильдиң кожазында араб чурттарга удур агрессчи политиканы чорудуп келгениниң түүнелинде мында 40 чылдар дургузунда тайбың чок болуп турарында болур. Израильдиң чагырыкчы бөлүктериниң эжелекчи политиказының уржуунга бир-ле дугаарында Палестинаның араб улузу, Египет, Сирия, Иордания болгаш Ливан таварышкан, Оон аңгыда сионисчи эжелекчи чорук Палестинаның араб улузунга үргүлчү удурланып, палестиннериниң бодунуң тускай күрүне тургузуглуг болур эргезин казып, оон девискээрин эжелеп, чижеглээр чүве чок колониалдыг дээрбечи чоруктуң чери болдурган. Бо хүннерге чедир Израиль эжелелдиң аспаанда Ливанның мурнуу үүгү, Сирияга хамаарышкан Голан бедиктери, Чөөн Иерусалим, Иордан хемниң Барыын эрии, Газа сектору туруп турар. Израиль Ливанче халдааш, 1982 чылдың июнь алдыда 900 дөрбелчин километр азы Ливанның девискээриниң барык оннуң бир кезээн эжелеп алган. Мурнуу Ливанда байдал дүвүренчиг болгаш нарын бооп турар. Ливанга удур Израильдиң кол шериг, политиктиг угланышкыны чүдел дээрге, Ливанны ийи-үш кезекке чарып, аңгы-аңгы аймак-сөөк болүктер аразынга ожээнниг демиселди өөскүдери, аңаа израиль ёзучурумну тургузары, Ливанның патриотчу күштеринге удур демиселди күштелдирип, палестин хосталгалыг шимчээшкинни узуткаары болур.

Амгы үеде дүвүренчиг медээлер Палестинаның араб улузунуң эжелеттиргени черлери — Иордан хемниң Барыын талазындан, Газа секторундан, Чөөн Иерусалимден удаа-дараа кээп турар апарган. Амгы үеде эжелеттиргеи араб черлериниң бүгү чонунуң үш кижизиниң бирээзи-ле кара-бажында хоруудатыргаи. Тура халыышкын ам-даа уламчылап турар, израиль эжелекчилериниң холундан дыка хөй кижи өлүрткен, балыглаткан болгаш кара-бажыңче киир октаткан.

Иордан хемниң Барыын эриниң ниити шөлү 5.5 муң дөрбелчин километр, чону 1 миллион 140 муң кижи, оон иштинде 500 муң чурту чок палестиннер.

Газа сектору — шөлү 350 дөрбелчин километр, чону 650 муң кижи, оон иштинде 270 муң дескен палестиннер. Газа секторун Израиль 1967 чылда эжелеп алган. 20 чыл дургузунда эжелелдиң аар-бергезинге удурланган хөй кижи киржикчилиг, массалыг удурланышкын 1987 чыллың декабрь айда күштүү-биле улуг хемчээлге чедир өскен. Газа сектору дээрге делегейде чоннуң эң сырый чурттакчылыг чериниң бирээзи, а чоннуң ядыы-түрүгизиниң талазы-биле ол сектор эң кудуку деңнелде. Күш-ажыл кылып шыдаар кижилериниң колдуунда чартыы он-он километрни эртип, Израильге кээп ажылдап турарлар. Израильге келген араб кижилер ол черниң ажылчыныларындан ийи-үш катап эвээш хемчээлдиг ажыл төлевирин ап турар. Газа секторунуң чурттакчыларында палестиннерде паспорттар чок, а кандыг хамааты деп чүве билдинмес, түр шынзылгалар-биле боттарын бадыткап турарлар. Израиль Газа секторун «Хоруглуг зона» кылдыр чарлаан.

Израиль эжелекчилер палестин улустуң үүнүш-дүжүткүр чериниң 60 хуузун хуваап алган болгаш ол черлерде 200 ажыг кара-бажың лагерьлерин туткан.

Эжелеттиргеи араб черлерде палестин улустуң сүр күжүн, демиселин израиль эжелекчилер чок кылдыр базып шыдаваан, демисел улам-на калбарып, массалыг байдалче шилчип турар апарган. Палестин улус бодунуң девискээрин күш-биле эжелелге тургузуп, чарарынга кажан-даа эптешпес. Чугаа болза демисел чүгле бодунуң чуртунуң хамаарышпас чоруун тургузарының дугайында эвес, а харын Израильдиң талазындан дайын айыылында үргүлчү турып турар чуртунуң айыыл чок чоруун, оон салым-чолунуң дугайында бооп турар. Палестинаны хостаарының организациязын делегейниң 122 чурту хүлээп көрген, а оларның 97-зинде ол организацияның төлөөлери ажылдап турар.

Чоокку Чөөн үүк айтырыын тайбың ёзу-биле шиитпирлээрде, бир дугаарында 1967 чылда Израильдиң эжелеп алганы бүгү араб девискээрлерден эжелекчи шериглерни ундургеш, Палестинаның 4.5 млн. араб улузунуң хоойлу ёзугаар эргелерин хандырып, оон ботбашкартынар болгаш хамаарышпас, тускай догуинаан күрүнезин тургузар эргезин палестин улуска бергенде чедип ап болур. Оон өске орук база арга чок. Ону боттандырарда база бир чугула байдал чүүден хамааржырыл дээрге, араб улустуң боттарының чаңгыс аай туруш-хөделишкиннериндеи оларның сырый каттышкан эвилелиндеи база хамааржыр. Делегейниң бо регионунда дүвүрээзиниг, каш онон чылдар иштинде хан төгүүшкүнүг демисел уламчылап келгениниң чылдагааны АКШ-тың деткимчези-биле Израильдиң боттандырып чорудуп турары агрессчи политиказының уржуундан болуп турар. Израильдиң чазаа бодунуң чуртун национал хосталгалыг шимчээшкинге удур демисел баазазы болдурарын херек кырында АКШ-ка чөпшээрээн. Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн үүкке АКШ-тың кол стратегиг сорулгазы ук регионга америк тергиделди тургузары болуп турар. Израиль бодунуң күрүне болуп тургустунганындан бээр дөрт он чылдар дургузунда күрүне карабажың, күрүне концлагерь апарган болгаш «Улуг Иерусалим», чүс-чүс еврей суурларны тудуп тургузарындан ам-даа ойталаваан.

Израильдиң дээрбечи эжелекчи, өлүрүкчү чоруу израиль чонга чүү-даа бербес, а харын оон келир үеде салым-чолунга улуг айыылды чедирип болур. ССРЭ база социалистиг өске-даа күрүнелер Палестинаның араб улузунуң хостут эргези, бодунуң чуртунуң бот-догуинаан хамаарышпас чоруу дээш чөптүг шыныг демиселин бүгү тала-биле деткип турар.

Эжелеттиргеи араб девискээрлериниң чону израиль эжелекчилерге удур шиитпирлиг демисежип турар. Октоолуг эжелекчилер-биле аваа чон холунда даш, демир-дес аймаа тудуп алган демисежип турар.

Израильдиң шериглери удурланыышкын чыскаалынга кириишкеннерни кам-хайыра чок боолап турар. Оон турукчук, эмчи черлеринде чыдар, балыг кижилерни тудуп аппаргаш, боолап өлүрүп турар.

ЧУРУКТА: дээрбечилериниң өлүргени аныяк палестин оолду ажаап турары.

СЭТА-ның фототроинказы.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгрияда Ходмезевашархей хоорайда көдээ ажыл-агый техниказының заводунуң конструкторлар бюрозу ногаан чочактараа ажаар чаа комбайнны чогаадып кылган. Комбайн боду чоруур, ук культураны ажаап турда чидириглерни кызырыптар аргаы берип турар тускай херекселдер-биле чепсегленген. Ол херекселдер бастырыышкынның ажыктыын база бедиптер шынарлыг. Чаа хевирниң баштайгы машиналарын амгы үеде Венгрияның болгаш Совет Эвилелиниң дуржулга ажыл-агыйларынче шенелде эрттирери-биле чоруткан. Чедиишкинниг болган таварылгада венгр машина тудукчулары ону калбаа-биле бүдүрүп эгелээр болгаш ооң соонда даштыкыже садыг эгелээр.

Ходмезевашархейде заводтуң коллективи ногаан чочактарааны ажаар машиналарны ажылдап кылырда болгаш бүдүрерде совет заводтар-биле демнежип кылып турар. Үүгле сөөлгү хүннерде ол культураны ажылдап кылырынга тараа бастырар 40 машинаны ССРЭ-же чорудуп берген болгаш, келир айларда ам-даа 20 ындыг агрегаттарны чорудуп бээр.

СОФИЯ. 20 чыл буруңгаар Болгарияда Ловеч хоорайга совет автомобиль тудукчуларының дузазы-биле баштайгы «Москвичилерни» эптеп турган. Бөгүн ооң конвейериннен хүн санында 65 автомобильдерни бүдүрүп үндүрүп турар. Совет «Москвич» бүдүрүлге каттыжыышкыны-биле демнежип алгаш, ол комбинат чыл санында-ла 15—20 машиналарны бүдүрүп үндүрүп турар.

Чээрби чыл иштинде аңаа «Москвич — 408-тен» амгы үениң «Москвич—2140 А» машиналарынга чедир дөрт хевирниң машиналарын солаан. Эрткен чылдың төнчүзүнде чаа «Москвич-2141 Д» хевирниң баштайгы машиназын кылып эгелээн. Бо чылын 4 муң ындыг машиналарны, а кедизинде барып оларны чыл санында-ла 20 муң чедирерин төлевилеп турар. Чаа «Москвичилер» шимээн чок, чараш болгаш камналгалыг болуру-биле бодалгарларга таарыгыр деп, автомобиль заводунуң директору Стефан Бабаджанов чугаалап турар. Оларны ВАЗ-2107 автомобильдиң шимчедикчизи-биле дерээн.

«МАЛЧЫННЫҢ ЧАЗААНДА». Валерий ЯРОВИКТИҢ фотоэтюду.

ХАРЫЫСАЛГА — ШУПТУВУСТА

«Демнежилге негеттинер» деп чүүлге хамаарыштыр

Өвүр районнуң Торгалыг ортумак школазының онгу клазының өөреникчилери бис. Бо чылдың 34 дугаарлыг солунга «Демнежилге негеттинер» деп чүүлдү номчаан, сагыш-сеткиливис дүвүревес арга чок болу берди.

Чүге дээрге СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму мөзүшынары быжыг болгаш туруштуг, угаан-бодалы байлак, эртем-билин бедик салгалды өстүрер сорулга салган.

Бистиң школаның ийи онгу клазында удуртукчу башкыларывыс — Раиса Шойдановна биле Любовь Монгушовна. Башкыларывыс бистер тос класска өөренип кэривисте, удуртукчу болу бергеннер. Башкыларывыстың бистерге билиг бээр дээш кызымак ажылдап турарын билип, оларга чоргаарданыр бис.

Онгу класстың өөреникчизи кижи дээрге, элээди назылыг, чүгле школаның эвес, Төрээн чүртүнүң ажыл-хөрээнге бодунуң үлүүн киирге берген хамааты деп санап турар бис. А Чыргаланды школазының онгу клазының өөреникчилери шак ындыг аар кем-херек үүлгеди бергенин кайгап, ук үүлгедиишкиннер чүгле ол школаның, районнуң адын бужартадып турар эвес, республикавыстың ат-алдарынга багай чорук деп, бурууда-дыр боордан башка, өске черле кандыг чугаа турар боор.

Ийи-чаңгыс таварылга болза, чүү деп-даа болгайла. Ол школаның өөреникчилери, артында, улай-улай кемниг херек үүлгедип каанын дыңнаарга, харын-даа, коргунчуг-дур.

Чыргаланды школазының кем-херек үүлгеткени онгу классчыларын сургаптар, оларны хайгааралга аптар кижилер чок турганы ол бе? Ындыг бе дээрге, оларның ада-иези, башкылары бардыр. Оон аңгыда, школаның хөй-ниити организациялары чүүү көрүп турганыл? Бир эвес улаштыр болгулаан ол кем-херек үүлгедиишкиннериниң алыс дөзүн коптарар болза, ону харыылаар черлер, харыысалгалыг кижилер хөй апаар ийик. Ынчаарга онгу класста өөренип турар, каш-ла айлар болгаш, ажылчыннар, студентилер, шериг албанын эрттирер ужурлуг апаар кижилер ханчап мындыг кемниг үүлгедиглерни ыла бергенил? Бо хире назылыг апарган кижилер чүгле адаиезинин, башкыларының суртаалын манап олурарга, канчап таарыжыр. Кижи бодун боду кижизиндер чүве ыйнаан.

Амыдырал бистиң чүрттө магалыг-дыр. Ынчаарга ону кым биске чаалап бержик? Төөгүже хая көрүп, үелериң берге байдалдарын көрүп, кижилер ол дээш канчаар демисежип чораанын үнелеп көөрү бистиң, аныяктарның хүлээлгези. СЭКП ТК-ның чаа эрткен Пленуму төөгүнү шыгыы өөренирин негээн. Михаил Алексеевтиң «Содаачылап» деп бот-намдарлыг романын бистиң үе-чергевис шупту номчаан боор. Үжен чылдарда, үүнүш-дүжүт чок, каан чылдарда, Россияга кижилер аштан өлүп турганын ук номда автор бижээн. Оон маадырлары бистерден бичии кижилер ышкажык. Аштан өлүп чыткан дуңмаларын, аарыг аваларын диргизип алыр дээш ында бичии ооллар канчаар ажылдап туржүк? Бистиң өбелеривис шак ындыг берге амыдыралды көрүп эрткенин сактып, оларга «өревистиң» эгидип бээр дугайын бодаар ужурлуг бис.

Ада-чүрттүң Улуг дайынының үезин сакты каапаалынар. Бистиң үе-чергеривистен чеже кижи амытының бержик? Олар үүү дээш туржүп чорааныл? Амгы хүнүң амыдыралы белеи дээш кара-туразында аажылап чоруур, бодунуң культуразын бедитпес кижилер кем-херек үүлгедиинче кире бээрлер.

Тес-Хем районнуң Чыргаланды школазынга дыштаныр хүннерни солун бесе-далар, кежээлер, диспуттар-биле эрттирип турган болза, мындыг ат-алдар чок болуушкуннар турбас ийик. Ындыг янзылыг хемчеглерни бедик деңнелге эрттиреринде ажыктыг. Школага болур культура-массалыг хемчеглер солун, ханы уткашынарлыг болурунга, өөреникчилериң калбак киржилгези ыяап негеттинер. Бистиң школада класстан дашкаар ажылдар чорудар талазы-биле өөредилге эргелекчизи Чучуң Дамаевна биске дыштанылга кежээлерин солун, ажыктыг кылдыр эрттиреринге дузалажып турар.

Чыргаланды школазының өөреникчилериниң үүлгеткей чүдек, бужар херээнге чүгле башкылар коллективи, школаның хөй-ниити организациялары буруулуг боорундан аңгыда, ажы-төлү дээш кичээнгей чок чорук-туң база уржүү деп санап тур бис. Ылаңгыя Алимниң адаиезин, артында, башкы улус ыйнажыл.

Чыргаланды школазынга болган коргунчуг үүлгедиишкиннер кала-даа катаптаваазын дээш боттуг ажылдарны бистер, өөреникчилер, база кылыр ужурлуг бис. Аңаа школаларның хөй-ниити организациялары боттарының ажылын эде тургузуп, эргиштагның база бужар артынчыларын кижилериниң угаан-сарыылындан адыраалыңар. Аңаа киржилге чок кижи турбас ужурлуг.

Ч. КЫРГЫС, О. ДОНГАК,
Өвүрнүң Торгалыг ортумак школазының онгу классчылары.

АТТЕСТАЦИЯ ЭРТТИРГЕН

Кызылда «Мөңгүлек» аалчылар бажыңының залынга районнарның улус өөредилге килдистериниң эргелекчилериниң, республиканың Чырыдыышкын министерствозунуң инспекторларының, Тываның башкылар билим бедидер институдунуң кабинет эргелекчилериниң болгаш методистериниң аттестация эрттириниң мурнуу чарыының семинар-хуралы болган.

СЭКП Төп Комитединиң февраль (1988 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ның Чиргине секретары М. С. Горбачевтуң «Чаартылганын идеологиязын — революсчу эде тургустунуушкунга» деп чугаазын болгаш «Ортумак болгаш дээди школаның эде тургустунуушкунунуң чоруп турарының болгаш ону боттандырар талазы-биле партияның сорулгаларының дугайында» айтырыгны чыылланнарга Тыва АССР-ниң чырыдыышкын министериниң ораалаачызы Любовь Трифоновна Марченко таныштырган.

Үш хүн дургузунда болган өөредиглиг аттестацияга 50 ажыг кижи киришкен. Олар күш-ажыл камгалалының болгаш техникага озал-ондакты болдурбазының талазы-биле тускай аттестациязы эрткен. Аңаа уруглар албан черлериниң болгаш улус өөредилгезиниң оскедаа органнарынга санитар-гигиена айтырыгларынга хамарышкан лекцияны Антонина Алексеевна Матушова кылган. Ол ышкаш күш-ажыл камгалалы болгаш техникага озал-ондак чок чорук дугайында профоблчовулелдиң ажылдакчызы Сергей Александрович Серебренниковтуң лекциязы база солун болган.

Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын министерствозунуң болгаш чырыдыышкын, дээди школа, эртем албан черлериниң ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң организастап эрттиргени аттестация комиссиязы 50 ажыг кижиге аттестация эрткениниң дугайында тускай шынзылгаларны тывыскан.

Радомир КУУЛАР.

КАЙДА ЭҢ-НЕ ХӨЙҮЛ?

ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер статистика журналы эрткен чылдың төнчүзүнде перлаттынган. Өөредилгеге, эртемге, культураға база харылзаага хамаарышкан солун медээлер ында бар. XXI үс чылдың эргининде чоокшулап келген сайзыралдың байдалын анализтеп турар эргежок чугула статистиктиг саннар ЮНЕСКО-нуң чыл санында үнер журналында кирген.

Массалыг информацияның чепсектерин янзы-бүрү чүрттарда ажыглап турарында канчаар-даа аажок улуг ылгал кичээнгейни бодунче хаара тудуп турар.

Чижээ, делегейде хүн бүрү үнер солуннарының 70 хуузу база радиоприемниктериң 60 хуузу Европага болгаш Соңгу Америкага онаажып турар. Телевизорларны ап көөрге, олар Американың Каттышкан Штаттарында (190 миллион), Совет Эвилелинде (100 миллион), Японияда (70 миллион) болгаш Бразилияда (25 миллион) хөй болуп турар. 95 миллион чүрттакчы чоннуг Нигерияда чүгле 500 муң кижи телевизорлуг болуп турар дээрзин деңнелге кылдыр айтып каалыңар.

«ИЗВЕСТИЯДАН».

ЭМЧИНИҢ СҮМЕЗИ

ДОКТААМАЛ ОРГАНИЗАСТААР

Туберкулёз аарыглары эмнээр диспансер — республикада туберкулёз талазы-биле методиктиг төп болбушаан, районнардан болгаш Кызылдан аараан кижилерге консультацияны берип, эмчи дузазын чедирер.

Туберкулёзтан аараан кижилериниң хөй кезиин республиканың туберкулёз диспансеринде чыттырып эмнеп турар. Ол аарыгдан аараанларны чыттырып эмнээр шупту 770 орун бар. Республика хемчээли-биле алырга, бо сан көңгүс эвээш. Бир улуг кижи чыдар орунга-ла, үш аарыг кижи онаажыр. Бир уругга — бир орун онаажып турар. Районнарда эмнелгелер ыяш бажыңнарда болгаш 10—50 хире орунныг, ында санитарлыг байдал куду деңнелде боорга, аарыг кижилер аңаа чыдып эмнедир тура чок. Хөй кезии-ле Кызылдың диспансеринге эмнедирин күзээр боор-дур. Балгазын санаторийинге орунар база куруг тургулаар таварылгалар бар. Корпустар аразы ырак, туалет болгаш столоваязы таарымча чок.

1985 чылдан эгелээш, республикада туберкулёз аарыын эрте тодарадыр ажыл эдээн эжикий берген. Көзүл чоруур тускай дериг-херекселдиг машиналар-биле республиканың бүгү районнарынга көрүлде-шинчилгени эрттирген. Туберкулёз аарыын тодарадыр ажыл Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Сүт-Хөл, Тес-Хем районнарга эки организастаттынган. Ол массалыг шинчилгеге чүрттакчы чоонуң 85—90 хуузу киришкен. Эрзин, Таңды, Улуг-Хем, Бай-Тайга районнарның чонунуң үүгле 70—80 хуузу эмчилерге шинчиткен. Эрткен чылга деңнээрге, малчыннарга эмчи шинчилгези организастаар чорук бо чылын эжикээн. Эрткен чылын малчыннарның 30—35 хуузу шинчиткен турган болза, а бо чылын 70—80 хуузу эмчи шинчилгезин эрткен. Ынчалза-даа совхоз директорлары туберкулёз аарыгларын шинчилээр тускай улуг дериг-херекселдерни малчын өг-бүле бүрүзүнге сөөртүп чедирер транспортбиле доктаамал хандырбайын турар. Кижилерни ажылга хүлээп алырда болгаш ажылдан үнүп турда, ыяап-ла шинчилге эрттирер ужурлуг.

Ону мөчаар боттандырарын, ыланғыя совхоэтарда ам-даа чедип алдынмаан. Ол дээрге тус-тус районнарның төп эмнелгезинден ол чугула ажылды тоомчага албайн, организастаар хөөн чок боон турары-дыр.

Туберкулёзка удур демиселди күштелдирер талазыбиле чамдык дээштиг хемчеглер ап чоруттунган. Районнарның болгаш Кызыл хоорайның улуг эмчилериниң отчёдун Кадык камгалал министерствозунуң коллегиязының база туберкулёзка удур демисел талазы-биле штабтың хуралдарынга өйөлеп дыңнап турган.

Материалдыг баазаны улгаттырар талазы-биле чамдык ажылдар кылдынган. Чижээ, Кызыл-Мажалыкта 100 орунныг ийи каът туберкулёз эмнелгезин ажыглалда киирген. Балгазын санаторийинде 100 орунныг аңгы корпустуң тудуу база доозулган. Туберкулёз аарыглыг хирезинде, арага аарыындан хоочураан кижилерни албадап эмнедири-биле чыттырып эмнээри черни республиканың психиатрия эмнелгезинниң баазазында 1986 чылда-ла ажыткан. Туберкулёз болгаш арага аарыындан аараан кижилериниң саны хөй хирезинде-ле, ол ажыткан эмнелге колдуунда ээн боон турар. Үүге ындыгыл? Туберкулёз аарыглыг болгаш араганың «аспаанче» шуут кирген кижилерге юридиктиг документилер тургузары нарын болгаш берге боон турарында. Ындыг болганда, бистиң бодалывыс-биле алырга ол эмнелгеге үүгле арага аарыындан хоочураан кижилерни эвес, а харын долгандыр турар кижилерге халдавырлыг туберкулёз аарыглыг болгаш эмнедириниң өйталап турарларны аңаа албадап эмнедири чугула боор. Амдыызында республиканың тубдиспансериниң ажылдакчылары ол айтырыгны ынчаар шиитпирлеп шыдавас. Негеттинип келген ол чугула айтырыгны республиканың Кадык камгалал министерствозу өөренип көргеш, дарый шиитпирлээрин манап турар бис.

Республиканың туберкулёзка удур диспансеринде 30 уруглар хүлээп алыр салбыр ажыттынган. Аңаа иелери туберкулёзтан аараан болгаш ону эмнедип турар иелериниң бирден үш хар чедир аарыг бичии уругларын чыттырып эмнээри-биле хүлээп ап турар. Оон хемчээлин оон-даа улгаттырар хемчеглер алдынган.

Ынчалза-даа республиканың туберкулёз диспансеринде чедир кылдынмайн турар үүлдер ам-даа бар. Туберкулёзтан бир дугаар аараанларны болгаш оон үр үеде аарыг чоруурларны эмнээринде бергедээшкиннер бар. Бажыңындан эмнелгеге боду барып эмнедирге, өг-бүленің өске кежигүнериге, ылаңгыя бичии уругларга халдап болур айыл-тургустуна бээр. Ындыг таварылгада бичии уругларның өг-бүлеге туберкулёзтан аарыыр чорчуу сөөлү үеде ковудээн. Өг-бүленің кайы-бир кежигүү туберкулёзтуң эң халдавырлыг хевиринден аараан болза, ону дораан бичии уруглардан аңылап, эмнелгеге чыттырары чугула. Туберкулёзтан аарыыры амыдыралда таарымча чок байдалдан база хамаарыжыр, оон ыңай ол аарыг салгал дамчып база болур. Ынчангаш ону баш удур болдурбазыбыле 1986 чылдан туберкулёзка удур чоп ортузунга химиопрофилактика ажылын чорудуп өгелээн. Ону кыш удаа организастап чорутканының соонда эки түңнелдери көргүскен.

Оон ыңай бо чылын чүрттакы чоңга практиктиг дуза чедирери-биле көзүл чоруур эпидемиология отрядтарын тургускан. Оон составынга районнуң эмчи-куратору, рентген эмчизи, эмнелге лабораториязының лаборантызы шупту кады чоруур. Ол болуп үүүүшкүнге рентгениң дузазы-биле учётта турар туберкулёз аарыглыг кижилериниң байдалын болгаш туберкулёз аарыы боор деп карадып турарының аарыын тодарадып көөр сорулгалыг. Бо ажылды ыланғыя көдээ черлерге, шынгыы негелделиг доктаамал организастаар болза, черле эки түңнелли бээр дээрзинге бүүрер турар бис.

Тамара БУДКО,
республиканың тубдиспансериниң салбыр эргелекчизи.

ҮРГҮЛЧҮ ХЫНАДЫП ЧОРУҢАР

Эмчи хыналдазының үезинде өкпези аараан (туберкулёзтаан) деп медээ дыңнааш, аайын тыппайн баргылаарлар болза таваржыр. Шынап-ла, ыңаң кадык чорааш, хеп-хенертен ындыг түүвел дыңнаары кымга өөрүнчүг болурул аан. Туберкулёзтаан кижиниң бүгү планнары бүстүп дүшкен: шолээзин, өөредилгезин соңгаарладыр, кадайланырын безин манаар апарган. Харын-даа кылып турар ажылхөрээн база өскертир ужурга улус таваржы бергилээр. Улус коргудар дээш бижип орар кижи деп сагынмаңар. Эмчилер, бистер, шак ындыг фактыларга хүн бүрүдеги ажыл-чорудулгавыска болза таваржып турар бис. Шак ындыг таварылгаларны болдурбас диле чүү канчаарыл? Ол айтырыгга харыылаар дизе, ол аарыгның билдинмес эртер хөвирлериниң дугайын чугаалаар апаардыр.

Өкпеге дегдириишкин, грипп, аппендицит болгаш өске-даа аарыглар үезинде эзт изиир, шагзыргай, бүгү мага-бот ыстап аарыыр. Ынчан аарыг улус дораан-на эмчиге чеде бээр. Ынчанмыже чамдыкта дыка үр үе иштинде аарыг эки-ле билдинмейн чоруп бээр. Ынчан аарыг кижиниң боду барыкла кадык ышкаш, харын-даа ажылдап-даа турар болур. Аймыл хенертен келир: ол кижиниң өкпези үр үеде аарып чораан болуп иле-рээр.

Шак мындыг байдал-биле чамдык улус өкпе туберкулёзундан, оон эрткеш өкпе рагыдан аараан болгулаар. Аарыгныц демдээ билдинмес шак мындыг үеде эмчи аңаа шинчип көргеш, чүү-даа билбейн эрттиривидип болур. Харын таварылга болуп, флюорографияга шинчидипкеш, өкпези аараанын билип алыр. Ынчангаш өкпеңерни доктаамал хынадып ап, флюорографияга шинчидип чорууру кончут чугула. Шупту чоннуң шинчилгезин-даа ынчангаш чорудул турар болгай. Эмчилериң эргезинде техника бар, кыска хуусаада хорек иштин шинчин кааптар. Ол аппаратты флюорограф дээр, оон шинчиир аргазын флюорография дээр. Хөрек клетказын чуруккa тыртыыптар. Рентгенге киргениңден ол арганың артык онзагайы үүдел? Флюорографка көрген хөрек чуруунга хөй детальды көрүп болур. Рентгенге чырыдыышкын үезинде болза ындыг эвес, флюорография үезинде бичии хеңзиг-даа өскерлиишкинин дораан илередип үүүп кээр, ынчангаш эки, быжырымчалыг. Эскертинмейн чораан аарыг ынчан ам-на тодараттынып кээр. Өкпеңерни хынадырын утпаңар. Хынаткан кижиге оон мурнунда тырттырган чуруун база берип каар, деңнештирип көрүп турган, байдалды улам эки тодарадып аптар.

База бир эки үүүлү — кыска хуусаада хөй санныг кижилерни шинчиптер аргалыы. Аңаа шинчиткениниң соонда ол тырттырган чурук бир чыл дургузунда куштут. Ону курорт баарда, ажылга кирерде, өөренип кирерде дээш өске-даа таварылгаларда ажылган болур силер. Флюорография талазы-биле шинчиишкин бистиң чүртүвүста болгаш өске-даа чамдык чурттарда непте-рээн.

Кандыг-даа аарыг эрте билдинген тудум, дүрген эмнеттингир болуру биске билдингир. Медицинада амгы үеде бар эң таарымчалыг үүүлдер-биле дүрген эмнел болур арганар бар. Ол, ылаңгыя өкпе туберкулёзу азы өкпе рагы ышкаш аар аарыгларга база хамаржыр. Аарыг ханылан кедергээнде хөй-хөй чылдар дургузунда күжеиишкиниг эмнелги негеттинер. Аарыг эрте илерээн тудум, ону дүрген эмнеп болур. Байдал эки болур болза, кыска хуусаада безин шуут экирти эмнедип ап болур.

Чыл санында флюорография талазы-биле шинчиишкинин албан эртериниң чугулазы ында болуп турар. Ону бүгү хамаатылар чеде албан боттандырар ужурлуглар.

Туберкулёзтан аарыг улус дамчыштыр аарыг берип болур. Аарыгны халдадып турарлар база боду өкпе туберкулёзтуг дээрзин билбейн-даа чоруурлары бар. Черле хууда гигиена дээш бүгү үүүлдерни сагыыры чугула.

Өкпези аарыг улусту ыны-бажы куурара берген, мырыңай арган-дорган кылдыр бодаар, ол шын эвес, ол аарыг чажыт, билдинмес хевирде турда, аарыг берген кижилер арны-бажы хүрен кызыл, черле аарыг деп санаар аргажок болгулаарлар. Аарыг ам-даа илереттинмээн, билдинмес хевириниде хевээр турары ол-дур. Дашты-дан көөрге чечектелип турган дег көстүр кадыкшыырак кижилерни аарыгдыр силер дээрге баштай бүүрексевес-даа болгулаар, кол-ла чүве — флюорография шинчилгезин чыл бүрү эртери.

Бистиң республикада бо аарыг-биле аарыыр чорук эвээжевейн турар. Кижи бүрүзүнүң кадыкшылы — чүрттүң байлаа чүве болганда ким-даа кадыын кичгалаар дээш сагыш салыр ужурлуг.

Бүгү чүртте, бистиң республикада база чер-чеде болгаш көзүл чоруур флюорография станциялары бар. Районнарны база эргин кезип шинчиишкиннерни чорудул турар, аңаа шинчидирин шуутсунун турбайн, кадыын бодаар болза, чыл санында хынадып ап турары черле эки.

Антонина ЧАНЗАН,
туберкулёзка удур диспансериниң фтизиатр эмчизи.

БИЛЕТ ЧОК АЯН-ЧОРУКЧУЛАР

Бистиң республиканың дириг амытаннарын өске областар, крайларже чорудары уламчылавышаан. Чоокта чаа хөй болук торлаалары самолёт-биле Кызылдан Читада барып чедиргеи.

Күрүнеңи «Кызыл» аңныыр ажыл-агыйының дириг амытаннар участогунуң специалистери оларны белеткээш чоруткан. Ындыг чагыглар биске хойу-биле кээп турар. Кайда, кандыг дириг амытаннар ховартап турарын оон билип ап болур. Иркутск областан ак кодаины, Подмосковье — сыынарны, Белоруссия — хөөруктерни, Прибалтика — дырбактыларны тудуп чорударын дилеп турар. Шак ындыг телеграммаларны алгаш, боо чок аңчылар тайгаларже аттаныптар.

Тывада дириг амытаннарның элбек болуп турары даг-тайга куржаа-биле чартык кургаг ховуларның кызыгаарлашкаанда эвес, харын бойдус камгалалының талазы-биле кижилерни кызымак ажылының түңнели-дир. Тывада ам Күрүнеңи «Азас» заповедниги, 14 заказник — камгалалдыг черлер бар. Ол девискээрлерде эртемденнер болгаш специалистер чамдык болук аңнарны шинчилеп, ховартаан аң-меңни, куштарны учётка ап, оларны көвүдедип өстүрер ажылды организастаан. Оон-биле кады Тывада ховар ийикпе азы чок дириг амытаннарны база эжеп өстүрүп турар. Бисте ам Баргузундан киш, Америкадан норкалар өзүп, көвүдеп турар.

Николай МААДЫР-ООЛ.
Кызыл.

КУЛЬТУРА-СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ ДЫШТАНЫР ХҮННЕРДЕ

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРКТЫҢ СЕВИНГЕ

Март 13-те. Кыштыг удээринге турескаатка театржыткан байырлал. Оон программазында: театржыткан көргүзүү, оюннар, аттракционнар, конкурстар, хөглүг баштактар, часкы ярмарка болгаш хөглүг лотерея. Эгелээри 11 шакта.

«ЕНИСЕЙ», «КОЛОС» КБ

Март 12-13-те. Аныяктарның дыштанылга кежээлери 19 шакта.

УРУГЛАРНЫҢ МУЗЫКА ШКОЛАЗЫНЫҢ ЗАЛЫ

Март 12-де. Аныяк музыкантыларның республика конкурузунуң 2-ги эзлчээ 10 шакта эгелээр. Кызыл хоорайның, Бии-Хемниң, Кызыл районнуң сургуулдары киржир. 10 шакта эгелээр.

Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРК

Март 12-13-те. Ойнаарактар автоматтарының залы, теннис, биллиард залдары ажылдап турар. 19 шактан дыштанылга кежээзи.

«ХЕРЕЛ» СПОРТ ЗАЛ

Март 12-13-те. Тыва эки турачыларга турескаатка бокска Бүгү-россия маргылдаазы 10 шактан.

«ТАЙГА» СТАНЦИЯ

Март 12-13-те. Республиканың профэвилел-комсомол кроозу 11 шакта.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУНУҢ, МЕДУЧИЛИЩЕНИҢ ЗАЛДАРЫНГА

Хоорайның волейбол маргылдаазы март 12-де 15 шакта, март 13-те 11 шакта эгелээр.

ШЫДЫРАА КЛУВУ

Март 12-де. Шыдыраага хоорай маргылдаазының түңнелин үндүрер. 11 шакта.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Одессаның киностудиязының тургусканы «Он негр оолак» деп кино удавас республиканың кинотеатрларынга үнүп эгелээр.

Сценарийниң автору, киноуң режиссёру С. Гворухин.

Рольдарда: В. Зельдин, Т. Друбич, А. Жаров, А. Ромашин болгаш өскелер-даа.

Кинону англи чогаалчы Агата Кристиниң ындыг аттыг романынга үндезилеп тургускан.

КИНО

МАРТ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «С чертями не шутят» 9.30, «Джек восьмёркин — «американец» 11.10, 14.00, 16.50, 19.40, бичии залга: «Безумно влюблён» 10.00, 12.00, 13.30, 16.20, 18.10, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Тайна третьей планеты» 9.40, 13.20, «Живая радуга» 11.10, Киноклуб «Подросток и закон» 15.00, «Десять негритят» 17.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: Новые сказки Шехерезады» 15.00, 19.40, «Первая встреча, последняя встреча» 17.40, шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Короткое замыкание» 15.00, 17.20, 19.30 (узатка) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: К-б «Стрелы Робин Гуда» 18.00, 20.00 шактарда.

агаар

Республикага булуттап, аязыр. Дуне чагбас, хүндүс чамдык черлерге бичии чаар. Хаттың күжү кошкак. Дуне 17—22, чамдык черлерге 25—30 градус соор. Хүндүс 2—5 градус соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Чагбас. Дуне 20—22, хүндүс 5—7 градус соор.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

МАРТ 11-де

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы. «Хосталга дээш». 10.30 — «Онза концерт». Фильм-шин. 12.00 — Медээлер. 12.10 — «Портрет». Р. Амирханян композитор. 13.25 — «Гран-па». Уран-чечен телефильм. 14.45 — Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.45 — Мурманск телестудиязының программазы. 16.45 — Делегей конкурузунуң лауреазы М. Вайман ойнаар («скрипка»). 17.05 — «Москваже поезд». 1918 чылдың мартта Совет чазактың Петроградтан Москваже көшкениниң дугайында. 17.20 — «Түүден болгаш түге». 17.50 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.40 — Бөгүн делегейде. 19.00 — «Готвальд». Уран-чечен фильм. 3-кү сериязы — «Хосталга дээш». 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Чаңгыс актер театры. Л. Филатов. «Кайгал эр. Федот адыгы дугайында» деп шоодуглуг тоол. 22.45 — Интермедээ. 23.15 — 23.30 — Бөгүн делегейде.

ИПИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35: 9.35 — География. 8 класс. Мурнуу-чөөн экономиктиг зона. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Төөгү. Амгы үеде эртемтехниктиг революция. 10.35: 11.35 — Төөгү. 7 класс. Петр болгаш оон реформалары. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — 13.15 — «Маас». 3-кү сериязы — «Адазы болгаш оглу». 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радиодамчыдылга Күркомитединиң симфониялыг оркестриниң концерти. Программада — — классиктиг музыка. 18.50 — Док. фильм. 19.10 — «Азия төвү». Программада: Медээлер. «Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга уткуштур». «Бистиң аалчыларывыс». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!». 20.15 — Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. 20.30 — Улусчу чогаадылганын «Радуга» телепрограммаларының делегей фестивалы. «Кваг-Хир». (Нигерия). 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 23.25 — «Даң халазында дувурөөзүн медээзи». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Москваның музыка питилелиниң уран үүүл коллективтериниң концерти. 19.00 — «Дириг амытаннар дугайында». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удуңар, чаштар!»

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИҢ партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73, чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-41-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41, солун келбейн барганда 2-32-75-че долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаан. Тиражы 24637 экз. Солунчуң индекизи 54241

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыг № 2676. ТС—00701.